

Dünya kapitalizminin krizi ve Çin'in yükselişi

Burak Gürel

Jack London, 1910 yılında yayımlanan “Eşi Görülmedik İstilâ” başlıklı kısa öyküsüne¹ Japon emperyalizminin işgali altındaki Çin'in esaretinden söz ederek başlar. London'a göre, kalabalıklığının yanı sıra üretim becerisi ve çalışkanlığıyla da sivrilen nüfusa ve bu nüfus temelinde gelişkin bir üretim ve ticaret organizasyonuna sahip olan Çin'in, doğusundaki tarihsel rakibi Japonya'nın sömürgesi haline gelmesinin bir dizi tarihsel nedeni vardır. Kapitalizm öncesi dönemin kudretli Çin'i ekonomik ve askeri modernleşmeyi ıskaladığı için dünya kapitalist sisteminde giderek geriye düşmüş, ekonomik ve askeri kapasitesini geliştirip doğunun yegâne emperyalist devleti haline gelen Japonya'nın işgaline karşı koyamamıştır.

Ancak öykü burada bitmez. Japon sömürgeciliği yalnızca ulusal baskıyı değil modernleşmeyi de beraberinde getirir. Modernleşen Çin bir süre sonra Japonya'yı yenilgiye uğratacak ve ulusal bağımsızlığına kavuşacaktır. Nitelikli işgücünü yeni döneme uygun biçimde harekete geçirerek yeniden bir ekonomik yükseliş yaşayan Çin kalabalık nüfusunu daha da artı-

¹ <http://www.jacklondon.net/writings/StrengthStrong/invasion.html>

racak, dışarıya verdiği göçler ve ticaret sayesinde dünya ölçeğinde güçlenecek, önceki dönemde kendisini uluslararası hiyerarşinin en alt sıralarına iten büyük güçlere rakip olacaktır. Öyküsünün sonraki bölümünde London Çin'in ekonomik yükselişinin büyük güçler arasında yarattığı endişe ve paniği betimler. Örneğin pek çok devlet ulusal pazarlarının Çin mallarının istilasına uğramasından şikayet etmeye başlar. Çin karşıtı devletler bloğu ekonomik alanda alt edemeyeceklerine emin oldukları Çin'i askeri güç kullanarak bitirmeye karar verirler.

Takvimler 1976'yı gösterdiğinde o güne kadar benzeri görülmemiş bir yöntem kullanarak, biyolojik silahlarla Çin'de soykırımı girişirler. Çin'e saldıran uçak filoları sıradan bombalarla değil laboratuvarlarda geliştirilmiş ölümcül mikroplarla tüm ülkeyi bombalar. Asya'daki kara sınırları ile Pasifik Okyanusu'nu devasa ordularla kuşatan ittifak güçleri Çinlilerin katliamdan kurtulmalarını engeller. Devasa Çin ulusunu son bireyine varıncaya dek katleden büyük güçler ittifakı 1982'den itibaren Çin coğrafyasını önce mikroplardan arındırır, sonra insandan arındırılan bu büyük coğrafyayı "demokratik Amerikan programı" uyarınca Batılı yerleşimcilerin iskânına açar. London'ın öyküsü aynı savaş yönteminin gelecekte kullanılmasını yasaklayan bir uluslararası anlaşmanın imzalanmasıyla son bulur.²

Yirminci yüzyılın geri kalanında yaşananlar London'ın ne denli büyük bir öngörü yeteneğine sahip olduğunu kanıtlamıştır. Konumuz savaş yöntemleri olmadığı için öyküde betimlenen gelişkin biyolojik savaş yöntemlerinin 20. yüzyılın geri kalanında askeri literatür ve pratiğin parçası haline geldiğini, bugün de insanlığın önündeki büyük barbarlık tehditlerinden biri olmaya devam ettiğini belirtmekle yetinelim. Bu yazı bağlamında bizi asıl ilgilendiren London'ın öyküsünde Çin'in geleceğine ilişkin yaptığı öngörüler. Öykünün yayımlandığı 1910'da Çin henüz Japonya'nın işgali altında değildi. 1894-95'teki Birinci Çin-Japon Savaşı'nda Çin ağır bir yenilgi almış, kuzeyindeki Liaodong yarımadasını, Tayvan ve Panghu adalarını kaybetmiş, Yangze Nehri'ni Japon ticaret gemilerine açmanın yanı sıra yüklü bir savaş tazminatı da ödemek zorunda kalmıştı. Bu savaş özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Meiji restorasyonu sayesin-

2 Öyküsünde soykırımı açıkça mahkûm etmemesi ve Asyalılardan "sarı ırk" diye söz etmesi London'ın uzun yıllar boyunca ırkçılıkla suçlanmasına yol açtı. Bu öyküyü bir sömürgecilik eleştirisi olarak okuyan ve London'ın enternasyonalizmini vurgulayan bir çalışma için bkz. Daniel A. Métraux, "Jack London: The Adventurer-Writer who Chronicled Asia's Wars, Confronted Racism – and Saw the Future (Revised)," *The Asia-Pacific Journal: Japan Focus*, 25 Ocak 2010, http://www.japanfocus.org/-Daniel_A_-M__traux/3293

de ekonomisini ve ordusunu hızla modernleştiren Japonya'nın karşısında aynı tipte bir reform hamlesi yapamayan Çin'in ne denli zayıfladığını göstermiş, Asya'nın ağırlık merkezinin Çin'den Japonya'ya kaydığını tescil etmişti. London'ın buradan yola çıkarak yaptığı geniş çaplı Japon işgali öngörüsü öykünün yayımlanmasından yirmi yedi yıl sonra doğrulanacak, Mançurya'da Çin'in kendisine saldırdığını ileri süren Japonya³1937'de Çin'i tamamen işgal etmeye girişecekti.

1910'dan bakarak 1937'deki büyük işgali kestirebilmek kendi başına önemliydi elbette ama London'ın dehasını kavrayabilmek için yaptığı öteki öngörüye bakmak gerekir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren üst üste askeri yenilgiler alan ve bir türlü toparlanamadığı için "Avrupa'nın hasta adamı" olarak anılan Osmanlı İmparatorluğu gibi, Çing hanedanlığının yönettiği Çin İmparatorluğu'na da aynı dönemde "Asya'nın hasta adamı" lâkabı takılmıştı.⁴ Ekonomik ve askeri bakımdan giderek gerileyen Çin'in yeniden Asya'nın merkez gücü olmak şöyle dursun, kendisini biraz olsun toparlamasına bile imkânsız gözüyle bakılıyordu. İşte London'ın dehası tam da kimsenin düşünmediğini düşünüp bunun tersini öngörmesinde yatıyor. Sekiz yıl süren Japon işgali ve akabindeki dört yıllık iç savaştan sonra 1 Ekim 1949'da Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) önderliğinde zafere ulaşan Çin Devrimi'nin ardından kurulan Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) giderek toparlanması ve son yirmi yılda iyice belirgin hale gelen bir ekonomik yükseliş yaşaması bu muazzam öngörüü doğruluyor.

Çin'in ekonomik yükselişini tarihsel olarak inceleyen bu yazının Jack London'ın öyküsüne atıfla başlaması yalnızca biçimsel bir tercihten kaynaklanmıyor. London'ın öyküsü bu yazının cevaplamayı amaçladığı üç temel soruyu ortaya koyuyor. İlkinden başlayalım. Yukarıda belirtildiği gibi, London kapitalizm öncesi dönemde Çin'in üretim ve ticaret bakımından çok ileri bir gelişmişlik düzeyine sahip olduğunu vurgulamış, Çin'in yeniden yükselişe geçeceğini bu tarihsel arkaplana dayanarak öngörmüştü. Bu nedenle, sorulması gereken ilk soru Avrupa sömürgeciliğinin gücünün zirvesine ulaştığı 19. yüzyıldan önce Çin ekonomisinin Batı Avrupa ile karşılaştırıldığında ne düzeyde olduğudur. Yazının bu giriş bölümünün hemen ardından gelen ikinci bölümü bu soruyu kısaca yanıtlamayı amaçlıyor. Yalnızca burjuva sosyal biliminin değil Marksist tarih yazınının da uzun

3 Bu olayın tamamen Japonya tarafından tezgâhlanan bir komplo olduğu yıllar sonra ortaya çıktı.

4 Maurice Meisner, "The Significance of the Chinese Revolution in World History," Asia Research Center, London School of Economics and Political Science, 1999, s. 7.

dönem etkisinde kaldığı Batı-merkezci paradigmanın aksine, Batı'nın 19. ve 20. yüzyıllarda belirginleşen ekonomik ve askeri üstünlüğünün dünya tarihinin çok kısa bir dönemini oluşturduğunu, tarihsel bakımdan esas anormalliğin Çin'in değil Batı'nın yükselişi olduğunu savunuyor.

Cevaplanması gereken ikinci soru dünya sisteminin en aşağısına doğru itilen Çin'in nasıl olup da London'ın öngörüsünü doğrularak yeniden yükselişe geçebildiğidir. Bu soruyu Çin Devrimi'nden günümüze geçen 60 yıllık dönemin ana hatlarını inceleyerek yanıtlayacağız. Üçüncü bölümde 1949-1978 dönemindeki bürokratik işçi devleti pratiğini ekonomik anlamda bir felâket olarak yorumlayan liberal tezlerin aksine, Çin'in kapitalist temelde yükselişinin bürokratik işçi devletinin nüfusun üretken kapasitesini artırma ve ülkenin tarım ve sanayi altyapısını geliştirme gibi bir dizi politikasıyla olan bağlantısına işaret ediyoruz. Dördüncü bölümde ÇKP'nin 1978'de başlayan kapitalist restorasyon sürecinde önceki dönemin bu iki temel kazanımını kapitalizmin ve dünya ekonomisine açılma yönelişinin emrine vererek Çin'in günümüzdeki ekonomik yükselişini sağladığını ortaya koyuyoruz. Yazının beşinci bölümünde Çin'in yükselişini sağlayan uluslararası koşulları gözden geçireceğiz. 1974-75'te ortaya çıkan dünya ekonomik krizinin dünya ekonomisinin ağırlık merkezinin Batı'dan Doğu'ya doğru kayışı sürecini başlattığını saptadıktan sonra, BRIC ülkelerinin (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin) dünya ekonomisindeki paylarını (emperyalizm çağının başından beri dünya ekonomisine hâkim olan) Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın karşısında artırmakta olduklarını göstereceğiz. ABD hegemonyasının aşınmasının ve Avrupa Birliği'nin ciddi bir siyasi blok haline gelmekteki başarısızlığının bu süreci derinleştirdiğine dikkat çekeceğiz.

London'ın yaptığı Çin'in yükselişinden rahatsızlık duyan Batılı kapitalist devletlerin bu yükselişi askeri yöntemler kullanarak durduracağını öngörüyor. Dolayısıyla yanıtlanması gereken son soru günümüzde böyle bir olasılığın mevcut olup olmadığıdır. Yazının altıncı bölümünde Çin'in ekonomik gücünün artışının London'ın öngörüsünü doğrular biçimde güç kaybeden emperyalist devletlerde yarattığı kaygılara işaret ettikten sonra, yedinci bölümde ABD'nin Avrasya stratejisinin öncelikli hedefinin Çin'in yükselişini sınırlamak olduğunu göstereceğiz. Bu bölümde üzerinde çok tartışılan Çin'in askeri harcamaları ve hedefleri üzerinde de durulacak. Yirminci yüzyılın ilk yarısının yükselen emperyalist gücü Almanya'nın aksine, günümüz Çin'inin askeri bir yayılması stratejisine (en azından

şimdilik) sahip olmadığını ve giriştiği askeri modernizasyonun asıl hedefinin özellikle ABD'den gelebilecek askeri tehditten korunmak olduğunu savunacağız. ÇKP önderliğinin “barışçı yükseliş” adını verdiği bu strateji özünde barışçılığa değil, günümüz dünyasındaki askeri güç dağılımının gerçekçi bir tahliline dayanıyor. Başta 20. yüzyılın Almanya ve Japonya örnekleri olmak üzere, önceki dönemlerde uluslararası statükoyu askeri yöntemlerle değiştirme girişimlerini teşvik eden temel faktör büyük güçler arasındaki askeri güç farkının bugünkünden çok daha az olmasıydı. Günümüzde ABD'nin küresel ölçekteki mutlak askeri üstünlüğünün geçmişte görüldüğü türden askeri meydan okuma çabalarını büyük ölçüde imkânsızlaştırdığını tespit ettikten sonra, ÇHC ile ABD arasındaki muhtemel askeri çatışma dinamiklerinin somut bir analizini sunacağız. Yazının son bölümünde ulaştığımız sonuçları özetleyeceğiz.

“Büyük Ayrışma”dan önce:

19. yüzyıl öncesinde Çin ve Avrupa ekonomileri

Antik Yunan uygarlığından kapitalizme, sömürgeciliğe ve emperyalizme doğru neredeyse doğrusal olarak ilerleyen, Batı'nın öncülüğündeki tarihsel ilerleme fikrine dayanan Batı-merkezci tarih anlayışı dünya iktisat tarihinin dengeli ve doğru biçimde yazılmasını uzunca bir süre önledi. Dünya ekonomisinin ağırlık merkezinin Batı'dan Doğu'ya doğru kaymasının da etkisiyle Batı-merkezci ekonomi tarihinin temel kabullerini sorgulayan çok sayıda ciddi tarih çalışması yayımlandı. Bu çalışmalar 19. yüzyılın başında dünya ekonomisinin en dinamik bölgesinin Çin'in merkezinde yer aldığı Doğu Asya olduğunu gösteriyor. Ayrıca, “büyük ayrışma” olarak adlandırılan,⁵ Batı Avrupa ile dünyanın geri kalanı arasında 19. yüzyıldan itibaren açılmaya başlayan ekonomik gelişmişlik makasının Batı'nın ayrıksı iç dinamiklerinden ziyade askeri modernleşme ve sömürgeciliğinden kaynaklanan yönlerini ortaya koyuyor. Bu kısa bölümde bu konudaki devasa yazını ve tartışmaları ayrıntılı olarak ele almamız elbette mümkün değil. Bunun yerine, 1800 yılı itibariyle Çin ve Batı Avrupa'nın ekonomik gelişmişlik bakımından nerede durduklarına kısaca bakmakla yetineceğiz.

Çin ve Batı Avrupa ekonomilerinin 19. yüzyıldaki en büyük kalemi-

5 Kenneth Pomeranz, *The Great Divergence-China, Europe, and the Making of the World Economy*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2000.

ni oluşturan tarım sektöründeki düzeylerini mukayese ederek başlayalım. Batı Avrupa, başta sulama olmak üzere belli başlı tarım teknolojileri bakımından Çin, Hindistan ve Japonya'nın gerisindeydi. Örneğin Britanya'nın Galler bölgesinde 1753'te kurulan bir tarımsal kalkınma topluluğu amacını bölge tarımını "Çin kadar gelişkin" hale getirmek olarak saptamıştı. Çin'in tarımsal bakımdan görece az gelişmiş kuzey bölgeleri dahi toprak verimliliğini muhafaza etmek bakımından Fransa ve İngiltere'ye göre daha başarılıydı. Batı Avrupa, ormansızlaşma ve toprak kalitesinin düşüşü gibi sorunları çözmeyi esas olarak Çin ve Hindistan'dan öğrenmeye çalışıyordu.⁶

Tarımın ticarileşme düzeyi bakımından da durum aynıydı. 18. yüzyılda Çin'in ülke içi tahıl ticaretinin yıllık ortalama hacmi tüm Avrupa'nın beş katından fazla, Baltık tahıl ticaretinin ise yirmi katına eşitti. 1800 yılında 23 milyon nüfusa sahip olan (bu rakam Fransa'nın aynı dönemdeki toplam nüfusundan biraz fazlaydı) ve tarımsal gelişmişlik bakımından ülke ortalamasının üzerinde olmayan Şandong eyaleti 700 bin ila 1 milyon kişiyi besleyebilecek miktarda tahılı diğer bölgelerden satın alırken (bu rakam tüm Baltık tahıl ticaretinden fazlaydı) aşağı yukarı aynı miktarda ürünü dışarıya satmaktaydı. Yani yalnızca Şandong eyaletinin yaptığı tahıl ticaretinin toplam hacmi tüm Avrupa'dan fazlaydı.⁷

Angus Maddison'ın derlediği istatistiki bilgilere göre, 16. yüzyılın başında Batı Avrupa'nın kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasılası (GSYİH) Çin'den biraz fazlaydı. 19. yüzyılın başında Batı Avrupa'nın en gelişmiş ülkelerinin kişi başına düşen milli geliri Çin'in iki katıydı. Yine de, aynı dönemde dünyanın toplam GSYİH'sinin üçte biri Çin'e, üçte ikisi ise Asya kıtasına aitti.⁸ Bir başka deyişle, dünya ekonomisinin ağırlık merkezi Asya'daydı ve dünyanın en büyük ekonomisi Çin'di.⁹

Sağlık koşulları ve yaşam standardı bakımından da Avrupa'nın Çin üzerinde ciddi bir üstünlüğü yoktu. Çin ve Kuzeydoğu Avrupa'daki ortalama yaşam süresi aşağı yukarı aynıydı. Sıradan bir Çinlinin günlük olarak aldığı kalori miktarı sıradan bir Batı Avrupalının aldığından daha az

6 a.g.e., s. 45.

7 a.g.e., s. 34-35.

8 Angus Maddison, *The World Economy: Historical Statistics*, Paris: OECD, 2003; aktaran: Minqi Li, *The Rise of China and the Demise of the Capitalist World Economy*, Londra: Pluto Press, 2008, s. 5, 24 [Kitabın Türkçe çevirisi için bkz. *Yükselen Çin ve Kapitalist Dünya Ekonomisinin Çöküşü*, çev. Aytül Kantarcı, Ercüment Özkaya, Epos Yayınları, İstanbul, 2009].

9 Andre Gunder Frank, *ReOrient: Global Economy in the Asian Age*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1998, s. 116-117.

değildi.¹⁰

Buraya kadar anlatılanlar 19. yüzyıldan önce Batı'nın Çin'e göre ciddi bir üstünlüğü olmadığını gösteriyor. Peki, bu durum nasıl değişti? Çin'in düşüşü ve Batı'nın yükselişi nasıl açıklanabilir? Ciltler dolusu tartışmaya yol açmış bu soruları burada bütün boyutlarıyla ele alıp yanıtlamak elbette mümkün değil. Bu nedenle, konuya ilişkin üç farklı açıklamaya kısaca göz atmakla yetineceğiz. Bu açıklamaların ilk ikisi doğrudan kapitalist üretim biçimine, üçüncüsü ise kapitalizm, askeri modernleşme ve sömürgecilik arasındaki ilişkiye vurgu yapıyor. İlk açıklamaya göre, Batı ile Çin arasındaki ekonomik gelişme makasının açılması ücretli emek kullanan işletmelerin 16. yüzyıldan itibaren İngiliz tarımında yayılması, buna karşın Çin tarımının böylesi bir dönüşüm yaşamamış olmasından kaynaklanır. Bunun sonucunda, İngiliz tarımında emek verimliliği ilerleyen yüzyıllarda sürekli artarken Çin tarımında sürekli azalmış, tarımda başlayan bu farklılık endüstriye yayılmış, İngiltere giderek gelişirken Çin geri kalmıştır.¹¹ Batı Avrupa'daki ekonomik gelişim dinamiğini İngiltere'nin özgül koşullarına indirgeyerek açıklamaya çalışan bu görüş, İngiliz tipi bir tarımsal dönüşüm yaşamayan Fransa ve İsviçre gibi ülkelerin neden Çin'i geride bırakabildikleri sorusunu cevapsız bırakıyor. Ayrıca, yukarıda işaret edildiği gibi, 19. yüzyılın eşiğinde İngiliz tarımının emek ve toprak verimliliği bakımından Çin'den daha gelişmiş olmaması da bu iddiayı geçersiz kılıyor.¹²

İkinci açıklamaya göre, Batı'da gelişen kapitalist üretim teknikleri sayesinde ucuzlayan mallar benzer bir gelişim yaşamayan Çin gibi ülkelerin pazarlarını istila etmiştir. Karl Marx'ın deyişiyle, "burjuvazi-

10 a.g.e., s. 36-39.

11 Philip C. C. Huang, *The Peasant Economy and Social Change in North China*, Stanford: Stanford University Press, 1985; Huang, *The Peasant Family and Rural Development in the Yangzi Delta, 1350-1988*, Stanford: Stanford University Press, 1990; Robert Brenner, Christopher Isett, "England's Divergence from China's Yangzi Delta: Property Relations, Microeconomics, and Patterns of Development," *The Journal of Asian Studies*, cilt: 62, no: 2, Mayıs 2002, s. 609-662.

12 Ho-fung Hung'a göre, Çin tarımı bir sanayi devrimini destekleyecek ölçüde artık ürün üretebilmesine rağmen İngiltere'den farklı olarak güçlü bir kentli burjuva elitinin mevcut olmaması Çin'in sanayi kapitalizmine geçişini engellemiştir. Hung'a göre, Çing hanedanlığının kentlerdeki sınıf mücadelelerini yatıştırmak için alt sınıfları paternalist bir tavırla burjuvaziye karşı bir ölçüde koruması ve 19. yüzyılda ortaya çıkan yerel askeri-yağmacı elitin burjuvaziyi çok ağır vergiler koyarak güçsüzleştirilmesi burjuvazinin bir sanayi devrimine önayak olacak ölçüde güçlenmesini engellemiştir (Ho-fung Hung, "Agricultural Revolution and Elite Reproduction in Qing China: The Transition to Capitalism Debate Revisited," *American Sociological Review*, cilt: 73, no: 4, Ağustos 2008, s. 569-588). Bu açıklama, Çin-Avrupa ayrışmasını yalnızca tarımsal üretim örgütlenmesi temelinde açıklamaya çalışan yaklaşımın güçlü bir eleştirisidir. Burada savunduğumuz, sömürgeciliğin bu ayrışmadaki ciddi rolünün altını çizen yaklaşımın daha nüanslı hale getirilmesine yardımcı olabilir.

nin metalarının ucuz fiyatları bütün Çin setlerini yerle bir eden, barbarların yabancılara karşı duyduğu alabildiğine inatçı nefreti zorla dize getiren ağır toplar” olmuştur.¹³ Batı’nın Çin pazarı üzerindeki kontrolünün büyük ayrışmadaki rolü elbette tartışılabilir. Ancak, buradaki esas soru serbest ticaret mekanizması aracılığıyla ucuz malların ülkeyi istilâsı ve yerli endüstrileri iflâsa sürüklemesi temelindeki bir nedensellik zincirinin Çin’in Batı karşısındaki gerileyişini açıklayıp açıklayamadığıdır. Britanya İmparatorluğu’nun Çin pazarına serbest ticaret ve ucuz malları sayesinde değil, esas olarak zor kullanarak girdiği hatırlandığında böyle bir nedenselliğin kurulamayacağı görülür.

Tam da bu noktada üçüncü açıklamaya, askeri gücün ve sömürgeciliğin Batı ve Çin arasında 19. yüzyılda başlayan büyük ayrışmadaki rolüne dönüyoruz. Marx, “1833’ten itibaren Asya pazarları ‘insan soyu tahrip edilerek’ zorla genişletilmiştir” derken Britanya-Çin ilişkilerinde zorun rolüne işaret ediyordu.¹⁴ 19. yüzyılda Britanya İmparatorluğu Çin pazarına hakim olmakta güçlük çekiyordu. Ürettiği malların Çin’de fazla alıcısı yoktu.¹⁵ 1833’te Britanya Güney Çin’deki Guangdong (Kanton) eyaletine özel bir temsilci atayarak Çin pazarını ahyon ticaretine açmakta ısrarlı olduğunu göstermişti. 1757’den itibaren adım adım sömürgeleştirdiği Hindistan’da ürettiği ahyonu burada pazarlayarak Çin karşısında verdiği ticaret açığını kapatmayı hedefliyordu. Halkının uyuşturucu müptelâsı haline getirilmesine tepki gösteren Çing hanedanlığı ile dönemin en büyük uyuşturucu karteli konumundaki Britanya İmparatorluğu arasındaki gerginlik çok geçmeden savaşa dönüştü. Birinci ve İkinci Ahyon Savaşı’ndan (1839-42, 1856-60) güçlü donanması sayesinde galip çıkan Britanya, Çin pazarını uyuşturucu ve diğer ürünlerine açmayı başardı. Çin’i Batı’nın

13 Karl Marx, Friedrich Engels, *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*, çev. Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2008, s. 25.

14 Karl Marx, *Kapital: Ekonomi Politîğin Eleştirisi*, çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2011, s. 438.

15 İmparator Çienlong, Britanya Kralı III. George’a 1793’te gönderdiği mektubunda şöyle yazmıştı: “Tüm Avrupa ülkeleri, ki buna ülkenizin barbar tacirleri de dahildir, Kutsal İmparatorluğumuzla ticareti Kanton’da yürütmektedir. Kutsal İmparatorluğumuz, sınırları dahilinde her şeye bol miktarda sahip olmasına ve hiçbir ürünün eksikliğini duymamasına rağmen bu yine de uzun yıllardır devam eden bir prosedürdür. Yani kendi ürünlerimize karşılık olarak yabancı barbarların ürünlerini ithal etmemize ihtiyaç yoktur. Kutsal İmparatorluğumuzun ürettiği çay, ipek ve porselen Avrupa ulusları ve sizler için mutlak gereksinimler olduğundan teveccühümüzün bir işareti olması bakımından yabancı ticaret firmalarına Kanton’a yerleşmeleri için izin verdik; ki böylelikle istediğiniz şeyler arz edilsin ve ülkeniz cömertliğimizden nasiplensin” (“Emperor Qian Long’s Letter to King George III, 1793,” <http://www.wellesley.edu/Polisci/wj/China/208/READINGS/qianlong.html>).

yarı-sömürgesi haline getiren süreç böyle başladı. Buna rağmen, Batı'nın tekstil dahil bir dizi ürünü Çin pazarına tam hâkim olamadı. Çin'in ekonomik bakımdan gerilemesi esas olarak uyuşturucu ticareti yoluyla verdiği devasa dış ticaret açığı ile madencilik ve demiryollarında yabancı şirketlere vermeye zorlandığı ayrıcalıklar temelinde başladı.¹⁶ Batı Asya'daki muadili Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderine benzer biçimde, Çing hanedanlığının 20. yüzyılın başında derinleşen askeri, ekonomik ve siyasi krizi 1911'de imparatorluğu yıkıp yerine cumhuriyet rejimini geçiren burjuva devriminin yolunu açtı. Ancak, cumhuriyet rejimi ülkenin içinde bulunduğu devasa krizi bitiremedi. 1937-45 dönemindeki Japon işgali ülkenin bir bölümünü (geçici olarak da olsa) yarı-sömürge'den tam sömürgeye dönüştürdü. Yüz binlerce insan işgal güçleri tarafından katledildi, ekonomik ve toplumsal yıkım derinleşti.

Afyon Savaşları sırasında bir kez daha kanıtlanan Batı'nın askeri üstünlüğü yalnızca Çin'in yüzyıllardır elinde bulundurduğu ekonomik üstünlüğe son vermekle kalmadı, Batı'nın ekonomik yükselişinin zemini de oluşturdu. Askeri üstünlüğün mümkün kıldığı sömürgecilik devasa hammadde kaynaklarının ve pazarların Batı sermayesine açılmasını sağladı. Dahası, İngiltere'nin fazla nüfusunu sömürgelerine transfer etmesini, sömürgelerden (bir bölümünü köle emeği kullanarak) elde ettiği devasa miktarda ve ucuz gıda sayesinde herhangi bir gıda sorunu yaşamaksızın eski tarım alanlarını sanayi işletmelerine tahsis etmesini, işgücünü tarımdan sanayiye aktarmasını sağlayarak Sanayi Devrimi'ni mümkün hale getirdi.¹⁷ Bunun sonucunda, 19. yüzyılın başında Batı Avrupa'nın kişi başına düşen milli geliri Çin'in yalnızca iki katıken, 1950'de bu oran yirmi katına çıkmıştı. 19. yüzyılın başında dünyanın toplam GSYİH'sinin üçte birine sahip olan Çin, 1950'ye gelindiğinde bunun yalnızca yüzde beşine sahipti. Kısacası, devrim gerçekleştiğinde Çin dünyanın en yoksul ülkeleri arasındaydı.¹⁸

Buraya kadar yaptığımız tartışmadan iki temel sonuca varıyoruz. Birincisi, Çin'in günümüzdeki ekonomik yükselişi tarihsel bir anomali değil-

¹⁶ Çin'in afyon ithalatı nedeniyle verdiği dış ticaret açığı için bkz. Giovanni Arrighi, *Adam Smith in Beijing-Lineages of the Twenty-First Century*, Londra, New York: Verso, 2008, s. 340. 19. yüzyılda Çin'de faaliyet gösteren yabancı şirketler demiryolları ve madencilik haricindeki sektörlerde ciddi güçlüklerle karşılaştılar (a.g.e., s. 337) [Kitabın Türkçe çevirisi için bkz. *Adam Smith Pekin'de-21. Yüzyılın Soykütüğü*, çev. İbrahim Yıldız, İstanbul: Yordam Kitap, 2009].

¹⁷ Pomeranz, s. 264-297.

¹⁸ Li, s. 24.

dir. 19. yüzyılın öncesinde çok uzun bir süre dünyanın en gelişmiş ekonomik coğrafyası olan Çin'in (uzun vadeli bir perspektiften bakıldığında pek de uzun görünmeyen) iki yüzyıldan az süren, geçici bir zayıflık döneminin ardından eski gücüne kavuşmaya başlamasıdır. İkincisi, 19. yüzyıldan itibaren Çin ekonomik bakımdan gerilerken Batı'nın ciddi bir sıçrama yapabilmesinin nedeni esas olarak Batı'ya dünyanın geri kalanını sömürge veya (Çin ve Osmanlı örneklerinde olduğu gibi) yarı-sömürge haline getirmesine imkân veren askeri üstünlüğüdür.¹⁹ Dolayısıyla, Çin Devrimi'nin (1949) yüz yılı aşkın işgal, sömürgeleşme ve kaosa son vererek, bağımsız bir devlet temelinde ulusal birliği yeniden sağlaması Çin'in günümüzdeki ekonomik yükselişinin tek nedeni olmasa bile ön koşulu olmuştur.

Çin Devrimi'nin mirası

Çin Halk Cumhuriyeti'nin altmış yıllık tarihini kabaca üç döneme

19 İspanya ve Portekiz'in 16. yüzyılda Amerika'daki fetihleriyle başlayıp Britanya İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda dünyanın üçte birini kaplamasıyla zirveye ulaşan Batı sömürgeciliğinin askeri ön koşulu güçlü donanmalardır. Burada esas dikkat çekici nokta 15. yüzyılda dünyanın en güçlü donanmasına Çin'in sahip olmasıdır. Ming hanedanlığının görevlendirdiği amiral Cang Hi'nin 1405-1433 arasında yüzlerce gemi, on binlerce tayfayla Arabistan ve Batı Afrika'ya yaptığı seferler Çin donanmasının tartışmasız üstünlüğünü ortaya koymuştu. Kısacası, Çin'in denizaşırı sömürgeler elde etmeye yetecek donanma gücü mevcuttu (Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers-Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, New York: Random House, 1987, s. 6-7) [Kitabın Türkçe çevirisi için bkz. *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri-16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar*, çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1991]. Ming hanedanlığı tersine bir yol izleyerek 1433'teki son seferden üç yıl sonra büyük savaş gemileri yapılmasını yasakladı. Amiral Hi'nin devasa donanması çürümeye terk edildi. Çing hanedanlığı da aynı politikayı sürdürdü. Çin'in deniz üstünlüğünden kendi iradesiyle vazgeçmesinin nedenleri bugün de tartışılıyor. Doğu-Batı deniz ticaretinin kıta Avrupası büyüklüğünde bir iç pazara sahip Çin'den ziyade böyle bir iç pazara sahip olmayan ve Çin karşısında sürekli ticaret açığı veren Batı Avrupa devletleri için kârlı olması donanma kurma konusundaki farklı tercihlerinin nedenlerinden birisidir (Arrighi, s. 319-320, 323-324). Ayrıca, Çing hanedanlığının 18. yüzyılın ikinci yarısında batıda Uygurların, kuzeyde Moğolların, güneyde Tibetlilerin yaşadığı çok geniş bölgeleri fethiyle tamamlanan genişleme süreci pek çok bakımdan Avrupa sömürgeciliğinin 16. yüzyıldan itibaren yükselişiyle benzer özelliklere sahiptir. Dolayısıyla, 16. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında Avrupa'nın Çin'den daha dinamik bir genişleme sürecinde olduğunu söylemek abartılı bir yorumdur (Peter C. Perdeu, *China Marches West-The Qing Conquest of Central Eurasia*, Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press, 2005, s. 549). Çing hanedanlığının bu fetihlerin ardından (aynı dönemde benzer biçimde genişleyen) Rus çarlığı ile sınır komşusu haline gelmesiyle genişleme süreci sona ermiştir. Bu süreçte askeri yatırımların esas olarak kara kuvvetlerine yapılması donanmanın büyük ölçüde ihmal edilmesine yol açmıştır. Aynı dönemde denizaşırı coğrafyalara doğru genişlediği için dünyanın en gelişmiş donanmasını kuran Britanya'nın Çing hanedanlığını 19. yüzyıldaki Afyon Savaşları'nda yenilgiye uğratmasının temel nedeni budur.

ayırarak incelemek mümkündür. 1949-78 arasındaki otuz yıllık dönem (1949-55 arasında tarımda özel mülkiyetin devam ettiği kısa dönem bir yana bırakılırsa) kapitalist üretim ilişkilerinin tamamen ortadan kaldırıldığı, kamu mülkiyetine dayalı planlı ekonomi temelinde şekillenmiştir. 1978'den 1990'ların sonuna uzanan aşağı yukarı yirmi yıllık süre zarfında bürokratik işçi devleti bir yandan varlığını devam ettirirken diğer yandan kapitalist restorasyon adım adım ilerlemiştir. 1990'ların ikinci yarısında yapılan özelleştirmeler ile birlikte kapitalist restorasyon tamamlanmış, ÇHC bütünüyle kapitalist bir ülke haline gelmiştir. Dolayısıyla, ÇHC son on yıllık dönemde kapitalist temelde gelişmiştir.

Çin ekonomisinin günümüzdeki büyük yükselişinin kökleri ÇHC'nin kapitalizmin restorasyonu sürecini önceleyen, 1949-1978 arasındaki deneyiminde yatıyor. Burjuva ideologlarının iddialarının aksine, ÇHC 1949-1978 döneminde ciddi bir ekonomik ve sosyal gelişim yaşadı. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin tüm nüfusa ücretsiz olarak sağlanması ile kent ve kırlarda çalışma yaşına gelmiş tüm nüfusu istihdam eden kolektif ekonominin işçilere farklı üretim becerilerini kazandırması, 1970'lerin sonlarına gelindiğinde Çin'in dünyanın en kalabalık kalifiye ve yarı-kalifiye iş gücü ordusuna sahip olmasını sağladı. Çin kapitalizmi 1978 sonrasında iki temel üzerinde gelişti. Birincisi, proletaryanın devrim sayesinde kazandığı iş güvencesi, fazla mesaiye getirilen kısıtlamalar, parasız eğitim ve sağlık gibi temel kazanımları tasfiye edildi. İkincisi, bürokratik işçi devleti deneyiminin ürünü olan devasa kalifiye ve yarı-kalifiye iş gücü ucuz emek gücü olarak yerli ve yabancı sermayenin hizmetine sunuldu. Bu iş gücünün varlığı bir yandan kapitalist restorasyonla ülke içinde yaratılan burjuvazinin hızla sermaye biriktirmesine yardımcı olurken, diğer yandan (başta Çin diaspora sermayesi olmak üzere) yabancı sermayenin ÇHC'ye devasa miktarda doğrudan sermaye yatırımı yapmasına neden oldu. Bunun sonucunda hızla gelişen sanayi sektörüyle ÇHC 21. yüzyılın başında (tıpkı 19. yüzyıl Britanya'sı gibi) dünyanın atölyesine dönüştü ve 2010'da ABD'nin ardından dünyanın ikinci büyük ekonomisi haline geldi.

Bürokratik işçi devleti deneyiminin ekonomik ve sosyal gelişme alanlarındaki kısa bir bilançosunu çıkararak devam edelim. Sosyal gelişme alanındaki başarı eğitim ve sağlık alanlarındaki temel verilere bakılarak anlaşılabilir. 1949 yılında Çin'de okuma yazma oranı yüzde 20'nin altındayken 1964'e geldiğine yüzde 43'e, 1981'e geldiğinde ise yüzde 68'e

yükselmişti.²⁰1949 sonrasında izlenen sağlık politikaları, özellikle de Kültür Devrimi (1966-76) sırasında temel sağlık hizmetlerinin ülke nüfusunun yüzde sekseninden fazlasının yaşadığı kırsal bölgelere götürülmesi, ortalama yaşam beklentisini otuz yıl içinde ikiye katladı. Ortalama yaşam beklentisi 1949'a gelindiğinde 35 yıl iken 1975'e gelindiğinde 63'e, 1981'e gelindiğinde ise 67.8'e yükseldi.²¹

Kültür Devrimi sırasında uygulanan, kırsal alanlarda yaşayan orta okul ve lise öğrencilerinin bir yandan normal okul müfredatını takip ederken diğer yandan fabrikada üretim içinde eğitimini de kapsayacak şekilde uygulanan "yaparak öğrenme" politikası eğitim ve sağlık seviyesi artan işgücünün giderek kalifiye hale gelmesini sağladı.²²

Kolektif emek örgütlenmesi sayesinde yüz milyonlarca kişiyi seferber ederek ciddi bir tarım ve sanayi altyapısının kurulması bürokratik işçi devleti deneyiminin ekonomik alandaki en ciddi kazanımıydı. 1978-84 dönemindeki devasa tarımsal üretim artışını dekollektivizasyonunun başarısının kanıtı olarak gören hayli yaygın görüşün aksine, bu başarının kökleri kolektif ekonomide yatıyordu. İlk kez 1982'de toplam tarımsal ürünün yüzde elliden fazlası aile işletmeleri tarafından üretilmişti, yani altı yıllık tarım mucizesinin ilk dört yılı büyük ölçüde kolektif işletmelerin damgasını taşıyordu.²³ 1950'lerin sonunda başlayan devasa sulama projeleri 1960'lı ve 1970'li yıllarda tamamlanmıştı. Ek olarak, 1970'lerin ortalarına doğru kırsaldaki fabrikalar bol ürün veren tohum çeşitleri ile kimyevi gübreleri büyük miktarda üretebilir hale gelmişti. Çin'in 1978-84 dönemindeki tarım mucizesi böyle gerçekleşti.²⁴

20 Jean Drèze, Jackie Loh, "Literacy in India and China," *Economic and Political Weekly*, cilt: 30, no: 45, 11 Kasım 1995, s. 2869.

21 Maristella Bergaglio, "Population Growth in China: The Basic Characteristics of China's Demographic Transition," <http://www.globalgeografia.it/temi/Population%20Growth%20in%20China.pdf>

22 "Yaparak öğrenme" politikasının Çin kırsalındaki endüstriyel gelişmeye katkısı için bkz. Chris Bramall, *The Industrialization of Rural China*, Oxford ve New York: Oxford University Press, 2007; Bramall, *Chinese Economic Development*, Londra ve New York: Routledge, 2009. Aynı politikayı Çin'in kuzeydoğusundaki bir köyde mikro düzeyde inceleyen bir çalışma için bkz. Dongping Han, *The Unknown Cultural Revolution-Life and Change in a Chinese Village*, New York: Monthly Review Press, 2008.

23 Bramall, 2009, s. 338.

24 Ayrıca, önceki dönemin aksine devletin tarım ürünü fiyatlarını 1978'den itibaren ciddi biçimde artırması da köylülerin üretimi artırmasını teşvik etti. Fiyat artışlarının önemli nedenlerinden birisi ÇKP'nin dekollektivizasyonu köylülerin gözünde meşrulaştırmak istemesiydi. Dolayısıyla, söz konusu altı yıldaki üretim artışının kolektiflerin dağıtılıp aile tarımına dönülmesiyle bir ilgisi yoktu. Başarının teknik altyapısını hazırlayan kuşkusuz kolektif ekonominin kendisiydi (a.g.e, s. 318).

Kolektif ekonominin sanayi alanındaki performansı daha az çarpıcı olmakla birlikte yine de ihmal edilmemeli. Bu alandaki başarı iki temel faktör nedeniyle sınırlandı. İlk, sosyalist inşanın tamamlanmasını dünya devrimine bağlayan Lenin ve Trotskiy'in altını çizdiği gibi, geri ve yalıtılmış bir ülkede girişilen sosyalist inşa girişimleri ciddi üretkenlik sorunlarıyla karşılaşmaya mahkûmdu. Sovyetler Birliği'nin yaşadığı bu devasa sorunun ondan daha geri bir ekonomik temele sahip olan Çin'de de yaşanması doğaldı. ÇKP ve SBKP'nin Stalinist önderliklerinin 1960'lardan itibaren birbirleriyle kıyasıya bir milliyetçi rekabete girmeleri ÇHC ve SSCB'nin muhtemelen olumlu sonuçlar verecek ekonomik işbirliğini gündemden çıkardı. Bu koşullarda sanayi altyapısı kurmaya çalışan Çin çok ciddi güçlüklerle karşılaştı. İkincisi, ÇKP önderliğinin bu yapısal sorunu çözmek için uygulamaya koyduğu "Büyük İleri Sıçrama" politikası (1958-61) ise gerçekçi olmayan ekonomik hedeflerin konulması, tarımsal artışa el koyma uygulamasının köylünün yiyecek ekmeğini elinden almaya varacak ölçüde gaddarca uygulanması ve kötü hava koşullarının tarımı olumsuz etkilemesi gibi nedenlerden ötürü büyük bir başarısızlık ve hayal kırıklığıyla sonuçlandı. Bu son iki nedenden ötürü milyonlarca köylü açlıktan öldü. Çökme noktasına gelen ekonominin toparlanması yıllar aldı. Bu akıl dışı politika izlenmeseydi sanayi ve tarım uzun vadede muhtemelen daha hızlı gelişecekti. 1961'den sonra daha dengeli bir sanayi politikası izlendi. 1964'te Çin'in batısında başlatılan, daha sonra orta bölgelere ve doğu kıyısının dağlık alanlarına doğru genişletilen "Üçüncü Cephe" adındaki savunma sanayisi programı ciddi verimlilik sorunlarıyla karşılaşmakla birlikte ülkenin geleneksel olarak en geri kalmış bölgelerinde ciddi bir sanayi altyapısı kurmayı, kırsal iş gücünün sanayi üretimi becerisini geliştirmeyi başardı.²⁵

ÇHC'nin resmi istatistiklerine göre, 1950-76 arasında ülkenin toplam milli geliri yıllık ortalama yüzde 6.7, kişi başına milli geliri ise yıllık ortalama yüzde 4.5 oranında artmıştır. Buna göre, Çin'in toplam ve kişi başına milli geliri Batı Asya haricindeki tüm bölgelerden hızlı artmıştır. Çin'in bu dönemdeki milli gelir artış oranını yüzde 4.7, kişi başına milli gelir artış oranını ise yüzde 2.6 olarak aşağıya doğru revize eden Angus Maddison'ın hesaplamalarına göre, Çin'in aynı dönemdeki toplam milli gelir artış oranı yalnızca Batı Asya ve Latin Amerika'nın gerisindedir. Kişi başına milli gelir artışı bakımından ise Latin Amerika'ya eşittir, yalnızca Batı Asya

25 a.g.e., s. 283.

ile Doğu ve Batı Avrupa'nın gerisindedir.²⁶ Devrimi önceleyen bir asırlık (yarı-)sömürgeleşme, kaos ve yıkım sürecinin neden olduğu ekonomik az gelişmişlik, 1949 sonrasında Stalinizmin depreştirdiği yalıtılmışlık ve “Büyük İleri Sıçrama” politikasının yarattığı tahribat göz önüne alındığında, bürokratik işçi devletinin bu ekonomik performansı ciddi bir başarı olarak görülmelidir. Bürokratik işçi devleti “tek ülkede sosyalizm” yönelişinden kaynaklanan kaçınılmaz sınırlarına rağmen bağımsız devlet ve kamu mülkiyetine dayalı planlı ekonomi temelinde ciddi bir ekonomik ve sosyal altyapıyı kurmayı başarmış, bunun sonucunda Çin 19. yüzyıldan itibaren içine düştüğü ekonomik gerilemeyi aşmaya başlamıştır. Bu tarihsel mirası anlamadan Çin kapitalizminin günümüzdeki yükselişini anlamak imkânsızdır.

Çin’de kapitalizmin gelişimi

Çin Halk Cumhuriyeti'nin 1978'den günümüze değin otuz yıllık tarihi iki döneme ayrılarak incelenebilir. ÇKP'nin “reform ve dışa açılma” yönelişini benimsediği Aralık 1978'den devlet işletmelerinin özelleştirildiği 1990'ların sonuna kadar uzanan ilk yirmi yıl kapitalist restorasyon dönemidir. Dang Şiaoping'in Bahar 1992'de Şanghay ve Guangdong'a düzenlediği meşhur gezisinin ardından benimsenen, 1996 sonrasında hızla ve yaygın biçimde yapılan özelleştirmelerle birlikte yirmi yıllık restorasyon tamamlanmış, ÇHC 21. yüzyılın eşliğinde kapitalist bir ülke haline gelmiştir.

Bu iki dönemi incelemeye başlamadan önce bir uyarıda bulunalım. Çin yüz ölçümü ve (daha önemlisi) nüfus bakımından devasa bir ülkedir. ÇHC'yi oluşturan eyaletlerin çoğunun nüfusu aşağı yukarı Türkiye'nin nüfusuna eşittir ve (Guangdong gibi) bazılarının nüfusu Türkiye'den çok daha fazladır. Böyle bir ülkenin ekonomik dönüşümü elbette eşitsiz nitelikte olmuştur. Kapitalist restorasyon bazı eyaletlerde diğerlerine oranla daha hızlı ilerlemiştir. Çin özelinde kapitalist üretim ilişkileri öncelikle ülkenin güneydoğu kıyısındaki Guangdong ve Fucien gibi eyaletlerde yerleşmiş, daha sonra tedrici olarak tüm kıyı bölgelerine, ardından ülkenin orta bölgelerine doğru yayılmıştır. Her biri Türkiye büyüklüğündeki eyaletlerin kendi içlerinde de kapitalizmin eşitsiz biçimde gelişmesi doğaldır. Söz konusu karmaşık gelişim sürecini bu kısa yazıda tüm yönleriyle ele

²⁶ Maddison, 2003; aktaran: Li, s. 29.

almak mümkün değil. Bunun yerine, ÇHC'nin makro düzeyde, bir ulus devlet olarak (bileşik) kapitalist gelişiminin bir dizi önemli dönüm noktasını kısaca ele alacağız.

Dang Şiaoping'in başını çektiği, kapitalist restorasyon eğilimini temsil eden sağ kanat, ÇKP'nin 11. Kongresi'nin Aralık 1978'de toplanan 3. Plenumu'nda parti önderliğini ele geçirdi. 3. Plenum'un benimsediği "reform ve dışa açılma" yönelişiyle kapitalist üretim ilişkilerinin ülke çapında restorasyonu başlatıldı. 1978 ile 1983 arasında bürokratik işçi devletinin en önemli temellerinden biri olan kolektif tarım sona erdirildi, aile tarımına geri dönüldü. 1979 yılının sonunda Guangdong eyaletindeki Şencen (Shenzhen), Şantou (Shantou), Cuhai (Zhuhai) kentleri ile Ekim 1980'de Fucien eyaletindeki Şiamın (Xiamen) kenti özel ekonomik bölge ilan edildi. Şencen Hong Kong'a, Cuhai Makao'ya, Şiamın ise Tayvan'a yakınlığı nedeniyle seçilmişti, Şantou Çin diasporasının önemli (eski) yurtlarından biriydi. Böylelikle dünyanın en büyük diaspora sermaye gruplarından biri olan, önemli bir bölümü 1949'daki devrimden sonra ülkeden kaçan Çin burjuvazisi bu kez eski sınıf düşmanı ÇKP tarafından ülkeye davet ediliyordu. 1984'te aralarında Guangcou, Şanghay, Tiencin gibi önemli kentlerin bulunduğu doğu kıyısındaki 14 kent yabancı yatırımlara açıldı. 1988'de güneydeki Haynan adası ülkenin beşinci özel ekonomik bölgesi olarak belirlendi. 1990'da Şanghay'ın Pudong bölgesinde özel sermaye yatırımlarına açık devasa bir sanayi bölgesi kuruldu. 1993'te Yangze Irmağı deltasındaki Vuhan ve Çongçing gibi önemli sanayi kentleri yabancı yatırımcılara açıldı.²⁷ Bu gelişmeler kapitalist restorasyonun deneme aşamasından derinleşme aşamasına evrildiğini gösteriyordu. Düşük vergi ve gümrük tarifeleri, asgari düzeyde tutulan devlet kontrolü ve kapitalist emek örgütlenmesine tamamen izin verilmesi sayesinde başta Çin diaspora sermayesi olmak üzere yabancı sermaye bu özel ekonomik bölgelere akmaya başladı.

Önceki bölümde Mao döneminde Çin işçi sınıfının daha eğitilmiş ve kalifiye hale geldiğini belirtmiştik. İşçi ücretlerinin düşüklüğü buna eklenirse devasa sermaye akışının nedeni daha iyi anlaşılır. Ücret düşüklüğünün gerisinde bir dizi faktör vardır. Devlet ve sermayenin koltuk değneği işlevini gören devlet sendikası haricindeki her türlü sendikal örgütlenmenin yasak olması, grev yapmak illegal olmasa bile grevin fiilen yasak olması bu faktörlerden birisidir. Bununla birlikte, işçi ücretlerinin düşüklüğü

27 Bramall, 2009, s. 367-68.

yalnızca işçi sınıfı üzerindeki baskıyla açıklanamaz. Özel ekonomik bölgelerde çalışan işçilerin çoğunun kırsal bölgelerden gelen göçmenlerden oluşması bir başka önemli faktördür. Aile tarımına geçişle tarımsal üretim ölçeğinin dramatik biçimde düşmesi nedeniyle hemen her çiftçi hanesinde en az bir kişinin fazla işgücü haline gelmesi ile düşük ücretlerin küçük ölçekli tarımdan elde edilen gelire göre nispeten yüksek oluşu sayesinde düşük ücretli işler giderek artan sayıdaki işçiye çekici gelebilmiştir.

Burada altı önemle çizilmesi gereken temel yapısal unsur Çin bürokrasisinin tarım ve köylü sorununda izlediği temkinli politika sayesinde kurduğu kır-kent ilişkisidir. Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da 1990'ların başında dekollektivizasyonla birlikte tarım arazileri derhal özel mülkiyet haline getirilmişti. Çin'de dekollektivizasyon çok daha erken bir tarihte, 1983'de tamamlanmış olmasına rağmen toprak tamamen özel mülkiyet haline getirilmedi. Bunun gerisinde dünyanın en kalabalık kırsal nüfuslarından birisine sahip ülkelerinden birisini²⁸ devasa bir kırsal seferberliğin sonucunda gerçekleşen devrim sayesinde yöneten ÇKP bürokrasisinin siyasal öngörüsü yatıyor. Toprağın özel mülkiyet haline gelmesinin kırlarda sınıflar arasındaki çelişkileri ne derece artıracığı, bunun ne tip siyasal riskler doğuracağı bürokrasinin sürekli yanıt aradığı sorular olmakla birlikte esas sorun bu değildir. Çin gibi bir ülkede toprak özelleştirilse bile çiftçi ailelerinin önemli bölümünün toprağını elden çıkarmaması, bu nedenle tarımın uzun müddet boyunca dekollektivizasyonun geri getirdiği küçük aile üretiminin egemenliğinde kalması kuvvetle muhtemeldir.

Buradaki esas sorun çiftçi ailelerinin çoğunluğunun olmasa bile (yüzde on, yüzde yirmi gibi) ciddi bir bölümünün toprağını derhal satarak kentlere göçmesi durumunda ne olacağıdır. Çin kentlerindeki sanayi ve hizmet sektörünün böyle devasa büyüklükte bir işgücünü istihdam edecek kapasiteye sahip olmadığı belli olduğuna göre, ortaya çıkacak işsizlik ve kent yoksulluğu tablosunun ÇKP'nin arzuladığı siyasal istikrara darbe vuracak ölçekte işçi mücadeleleri üreteceğini tahmin etmek zor değildir. ÇKP önderliğini ve Çin entelektüellerini günümüzde meşgul etmeye devam eden göç, istihdam ve kent yoksulluğu (potansiyel) sorunları, bürokrasiyi SSCB ve Doğu Avrupa'daki muadillerinin uyguladığı "şok terapisi"ne başvurmadan alıkoymuştur. Bu nedenle, toprağın kiralınması ve transferi tedrici olarak kolaylaştırılmakla birlikte toprak tamamen özel mülkiyet haline getirilmemiştir. Ayrıca, Mao döneminde kolektifleştirmeye birlikte epeyce

²⁸ Çin ile karşılaştırılabilir düzeyde bir kırsal nüfusa sahip olan tek ülke Hindistan'dır.

zorlaştırılan kırdan kente göçe 1980'lerden itibaren sermayenin çıkarlarına uygun biçimde kademeli olarak izin verilmişse de kesin göçün üzerindeki kısıtlamalar tamamen ortadan kaldırılmamıştır. Tüm bunların neticesinde, kırdan kente emek göçü (özellikle de 1980'li ve 1990'lı yıllarda) çiftçi hanesinin tamamını değil, yalnızca genç bireylerini kapsamıştır. Ailenin köyde kalan bireyleri gündelik gereksinimlerini küçük ölçekli tarımdan karşılamaya devam etmiştir. Böylelikle işçi ücretleri aile geçindirmeye yetecek miktar yerine tek bir emekçinin yeniden üretim masraflarını karşılayacak düzeyde (veya bunun biraz üzerinde) belirlenmiştir. Kısacası, dekolektivizasyon sonrasında ortaya çıkan tarımsal yapı işçi ücretlerinin düşük tutulmasını kolaylaştırarak sermaye birikimine yardımcı olmuştur.²⁹

Söz konusu avantajlardan yalnızca diyaspora kapitalistleri ve yabancı yatırımcılar yararlanmadı. Aynı dönemde bürokrasinin kendisi de her geçen yıl büyüyen kâr pastasından payını almaya başladı. 1990'ların sonlarında kapitalist restorasyonu tamamlayan geniş çaplı özelleştirmelerin öncesinde bürokrasi devlet işletmelerinin kapitalist yönetim ilkelerine göre yönetilmesi yönünde ciddi adımlar attı. 1983-84'te yapılan bir dizi reformla kârlılık devlet işletmelerinin temel başarı kriteri haline getirildi ve işletme müdürlerine kârların artan bölümünü merkeze transfer etmeksizin işletmede tutabilme ve yeni yatırımlara yönlendirme yetkisi verildi.³⁰ 1986-87'de fabrika müdürlerinin özerkliği artırıldı.³¹ Böylelikle devlet işletmeleri yönetim ilkeleri bakımından özel şirketlere benzemeye başladı. Devlet işletmelerinin kapitalistleşmesi önündeki ciddi engellerden bir tanesi işçilerin yaşam boyu istihdam hakkının devam etmesiydi. ÇKP bürokrasisi 1980'li yıllarda ve 1990'ların ilk yarısında siyasal bakımdan riskli gördüğü için eski SSCB ve Doğu Avrupa'dakine benzer bir şok terapisine başvurmamış, devlet işletmelerinde çalışan işçilerin iş güvencesi hakkına fazla dokunmamıştı. Dang Şiaoping'in Bahar 1992'deki güney gezisinden sonra bu yaklaşım değişmeye başladı. Nihayet Temmuz 1994'te kabul edilen İş Yasası ile devlet işletmelerinde çalışan işçilerin yaşam boyu iş

29 Joel Andreas, "Changing Colours in China," *New Left Review*, no. 54, Kasım-Aralık 2008, s. 134; Arrighi, s. 364; Gillian Hart, *Disabling Globalization-Places of Power in Post-Apartheid South Africa*, Berkeley: University of California Press, 2002, s. 198-234; Ching Kwan Lee, *Against the Law: Labor Protests in China's Rustbelt and Sunbelt*, Berkeley: University of California Press, 2007, s. 204-241.

30 Andreas, s. 127; Bramall, 2009, s. 413

31 Bramall, 2009, s. 413.

güvencesi hakkı ortadan kaldırıldı.³² Böylelikle Çin'deki devlet işletmeleri yönetim ilkeleri bakımından kapitalist ülkelerin devlet işletmelerinden farksız hale geldi.

1990'ların ikinci yarısındaki geniş çaplı özelleştirmeler bürokrasinin burjuvalaşmasını sağladı. Özelleştirme yalnızca büyük devlet işletmelerini değil, yerellerdeki "Kasaba ve Köy İşletmeleri"ni de kapsamıştı. 1970'lerin sonlarına gelindiğinde kırsal bölgelerde ciddi bir sanayi potansiyelinin ortaya çıktığını önceki bölümde belirtmiştik. 1980'li yıllarda eyalet hükümetlerinin öncülüğünde kurulan "Kasaba ve Köy İşletmeleri" kapitalist restorasyon sürecindeki ekonomik büyümenin esas aktörleriydi. Ucuz ve nispeten kalifiye işgücünden yararlanan bu işletmeler hem yerel pazar hem de dünya pazarı için üretim yapıyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından önce Japonya'da başlayan, ardından Tayvan ve Güney Kore'ye sıçrayan endüstriyel gelişim sürecinin 1980'lerde Çin'i kapsamasında özel ekonomik bölgelerin yanı sıra kurulan binlerce kasaba ve köy işletmesi de büyük rol oynamıştı. Merkezi hükümetin kendilerine tanıdığı geniş özerklikten yararlanan işletme müdürleri (ki bunların önemli bölümü ÇKP üyesiydi) kısa zamanda buraları kendi özel şirketleri gibi yönetmeye başladılar. Dahası, Çin diaspora sermayesi yerel bürokrasiyle işbirliği halinde bu işletmelere ortak olmaya veya pek çok örnekte görüldüğü gibi yasal mevzuatı ihlal ederek işletmeleri satın almaya ve yeni işletmeler kurmaya başladı. Özel işletmelerin yediden fazla işçi çalıştırmasına 1987'de izin verilmesi süreci daha da hızlandırdı.³³ 1990'ların ikinci yarısında büyük devlet işletmelerinin bir bölümünün yanı sıra bu köy ve kasaba işletmelerinin büyük bölümü de eski müdür ve yöneticilerine satılarak özelleştirildi. Çin bürokrasisinin kendisini burjuvaziye dönüştürmesi böylelikle tamamlanmış oldu. Devlet işletmelerinin kapitalist temelde yeniden yapılandırılması ve özelleştirilmesi sonucunda bu işletmelerde çalışan işçilerin yaklaşık yüzde 40'ı (aşağı yukarı 50 milyon işçi) işten çıkarıldı.³⁴

Yukarıda anlatılan gelişmeler Çin ekonomisinin yapısını radikal biçimde değiştirdi. 2004'te yapılan Ulusal Sanayi Sayımı'na göre, devlet

32 Kinglun Ngok, "The Changes of Chinese Labor Policy and Labor Legislation in the Context of Market Transition," *International Labor and Working-Class History*, no. 73, Bahar 2008, s. 52.

33 1987'den önce ÇKP özel işletmelerin yediden fazla işçi çalıştırmasını kapitalist bir uygulama olarak tarif edip yasaklamıştı. Yerel bürokrasiyle patronların iç içe geçtiği bir ortamda bu yasak çoğu kez fiilen çiğneniyordu elbette. Bununla birlikte, yasağın varlığı 1980'lerdeki ideolojik atmosferi ve kapitalist restorasyonun tedrici niteliğini göstermesi bakımından yine de önemliydi. Tam da bu nedenle, 1987'de bu yasağın kaldırılması kapitalist restorasyonun önemli bir aşamasıydı.

34 Andreas, s. 131.

işletmelerinin formel sektör sanayi istihdamındaki payı yüzde 21'di. Devlet işletmelerinin günümüzde toplam sanayi üretimindeki payı ise yüzde 30.³⁵ Bu rakamlar Çin'deki devlet işletmelerinin yönetim ve istihdam ilkeleri bakımından öteki kapitalist ülkelerdeki muadillerinden ciddi bir farkı olmadığı gerçeği ile birlikte düşünüldüğünde varılacak sonuç açıktır: 1990'ların ikinci yarısındaki özelleştirmelerle birlikte kapitalist restorasyon dönemi kapanmış, Çin Halk Cumhuriyeti 21. yüzyılın eşliğinde kapitalist bir ülkeye dönüşmüştür. Aralık 2001'de ÇHC'nin Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olması ve Kasım 2002'de kapitalistlerin ÇKP'ye üye olmasına izin verilmesi bu gerçeği tescil etmiştir.

Dünya ekonomisinin dönüşümü ve Çin

ÇHC'nin yükselişini mümkün kılan temel uluslararası faktör dünya ekonomisinin ağırlık merkezinin 1974-75 resesyonundan itibaren giderek Batı'dan Doğu'ya doğru kayması ve ekonomik (ve dolayısıyla siyasi) güç ilişkilerinin buna göre yeniden belirleniyor olmasıdır. Bu tip bir dönüşüm dünya kapitalizminin tarihinde ilk kez olmuyor. Lev Trotskiy, Marx ve Engels'ten devralarak geliştirdiği eşitsiz ve bileşik gelişim yasasını açıklarken az gelişmiş ülkelerin ekonomik ve toplumsal yapılarının çelişkilerinden kaynaklanan sürekli devrim dinamiklerinin³⁶ yanı sıra, dünya kapitalist sisteminin hiyerarşisindeki dönemsel değişikliklere de işaret etmiştir:

İleri ülkelerin çekicisinin peşine takılmak zorundaki geri bir ülke sıraya uy-

35 Bramall, 2009, s. 424, 470.

36 Çarlık Rusya'sı örneğini ele alan Trotskiy, ülkenin nüfus ve toprak büyüklüğü bakımından çoğunluğunu oluşturan kırları ile hızla gelişen sanayi kentlerini karşılaştırır. Rus sanayisi gelişirken İngiltere'nin Sanayi Devrimi sırasında geçirdiği aşamalardan tekrar geçmek zorunda değildir. Bu aşamaların üzerinden atlayıp dönemin en gelişmiş sanayi altyapısını ve tekniğini temel alarak gelişmeye başlamıştır. Bu durum, Çarlık devletinin bir yandan sanayileşmeye devam ederken diğer yandan serfligi temel emek örgütlenmesi olarak devam ettirebilmesini sağlamıştır. Yani en ileri üretim teknikleri ile en geri ekonomik ve politik yapılar yan yana gelişmiştir. Çarlık rejiminin kanatları altında gelişen Rus burjuvazisi Batı'daki muadiline göre siyasi bakımdan güçsüzdür ve burjuva demokratik devrimin önderliğini yapmaya yeteneğinden yoksundur. Trotskiy'e göre bu durum Rusya'nın genç proletaryasının yoksul köylülüğün önderliğini alarak burjuva demokratik devrimin görevleri ile sosyalist devrimin görevlerini birleştiren sürekli devrimi yapmasının koşullarını hazırlamıştır. Kısacası, Çarlık Rusya'sının eşitsiz ve bileşik gelişimi Rus proletaryasının gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sınıf kardeşlerine göre daha yüksek bir siyasi bilinç ve örgütlenme düzeyine daha erken ulaşmasını, kapitalizmin gelişmesini beklemeden sosyalizmi inşa etmeye başlayabilmesini mümkün hale getirmiştir (Lev Trotskiy, *Sürekli Devrim-Sonuçlar ve Olasılıklar*, çev. Ahmet Muhittin, Yazın Yayıncılık, ikinci basım, İstanbul, 2007).

maz: tarihsel olarak geri bir durumun sunduğu imtiyaz – böyle bir imtiyaz varittir – bir halka, bir dizi ara aşamayı atlayarak, daha zamanı gelmeden önce, yaratılan her şeye ulaşma imkânı tanır ya da daha doğrusu onu buna zorlar. Yabancılar, geçmişte o silahları birbirinden ayırt eden mesafeyi kat etmeksizin, ok ve yayı bırakıp tüfeğe geçerler. Amerika'yı sömürgeleştiren Avrupalılar tarihe yeniden başlamadılar. Almanya ya da ABD iktisadi bakımdan İngiltere'nin önüne geçmişlerse, bu kapitalist evrimlerindeki gecikme yüzündendir.³⁷

Trotskiy, 1924 ve 1926'da yaptığı iki ayrı konuşmada dünyanın ekonomik ekseninin radikal biçimde değiştiğini, ABD'nin ekonomik bakımdan Avrupa'nın önüne geçtiğini tespit ettikten sonra, Britanya'nın dünya sistemindeki hegemonyasının sona ereceğini ve ABD'nin yeni hegemonik güç olacağını öngörmüştü.³⁸ Marksizmin pek çok yorumundan farklı olarak Trotskiy, dünya ekonomik hiyerarşisinin değişmez olmadığını, bazı devletlerin zaman içinde hiyerarşinin üst basamaklarına tırmanarak daha üst konumda bulunan devletleri yakalayabileceğini ve hatta geçebileceğini kabul ediyordu. Buradan çıkarılması gereken sonuç kapitalist dünya ekonomisinin üst (merkez), orta (yarı-çevre) ve alt (çevre) katmanlardan oluşan hiyerarşik yapısının (kapitalizm bir dünya sistemi olarak var olduğu müddetçe) değişmez ama devletlerin bu hiyerarşideki yerlerinin değişebilir olduğudur. Burada bir uyarı yapmak gerekiyor. ABD, Almanya ve Japonya'nın ekonomik gelişmişlik bakımından İngiltere ve Fransa'yı yakalayıp geçmeleri bu ikisini dünyanın en zengin ülkeleri arasında olmaksızın çıkarmadı. Her ikisi de dünya ekonomisinin merkez ülkeleri arasında yer almayı sürdürdüler ve emperyalist niteliklerini korudular. Değişen şey merkez katmanında bir dizi ülkenin diğerlerini geride bırakmasıydı.

Çok daha istisnai olmakla birlikte, az gelişmiş ülkelerin hiyerarşide üst basamaklara tırmanması da mümkündür. Güney Kore ve Tayvan'ın İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki gelişimi bunun tipik birer örneğidir. Her iki ülke de ABD'nin Soğuk Savaş döneminde Doğu Asya'da izlediği anti-komünist strateji bakımından büyük önem taşıyordu. Güney Kore Kuveyt Kore'ye karşı, Tayvan Çin'e karşı konumlandırılmıştı. ABD'nin bu

37 Lev Trotskiy, *Rus Devrimi'nin Tarihi Cilt 1, Şubat Devrimi: Çarlığın Devrilmesi*, Çev. Bülent Tanatar, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1998, s. 15.

38 Trotskiy, "Perspectives of World Development," 28 Temmuz 1924, <http://www.marxists.org/archive/trotsky/1924/07/world.htm>; "Europe and America Part I-II," 15 Şubat 1926, <http://www.marxists.org/archive/trotsky/1926/02/europe.htm>, <http://www.marxists.org/archive/trotsky/1926/02/europe2.htm>.

ülkelere ilişkin politikası onları birer askeri üs olarak kullanmakla sınırlı değildi. ABD'nin stratejisine göre, bu iki ülkenin ekonomik bakımdan gelişimi Çinli ve Kuzey Koreli emekçilere birer “kapitalist mucize” öyküsü sunacak, kapitalizmin bölgede azalan meşruiyetinin yeniden tesisine yardımcı olacaktı. ABD tam da bu nedenle her iki ülkeye sanayilerini geliştirmeleri için büyük miktarda mali ve teknolojik yardım yaptı ve iç pazarını bu ülkelerden gelen ithal mallarına açtı. Böylelikle yarım yüzyıldan az bir süre içinde Güney Kore ve Tayvan'ın dünya sisteminin (hiyerarşik yapısını bozmaksızın) alt basamaklarından yukarıya doğru tırmanıp, kişi başına düşen milli gelir bakımından en zengin ülkeler arasına katılmaları sağlandı.

Yukarıdaki iki örnek eşitsiz ve bileşik gelişim yasaının dünya ekonomisinin hiyerarşik yapısı çerçevesinde nasıl işleyebileceğini ortaya koyuyor. 1974-75'te başlayan dünya ekonomik krizi son otuz yedi yıl içinde üç temel eğilimi ortaya çıkardı. Birincisi, üretim alanında kâr oranlarının düşmesi nedeniyle emperyalist ülkelerde sermaye yatırımları (Almanya gibi istisnalar haricinde) üretimden finansa doğru kaydı. İkincisi, kâr oranlarını yeniden artırmak amacıyla işçi sınıfının gücünü kırmaya yönelik neoliberal ekonomik programlar uygulamaya kondu. Üçüncüsü, dünya ekonomisinin eksenini Batı'dan Doğu'ya doğru kayarken 20. yüzyıl boyunca hiyerarşinin orta ve alt basamaklarında yer alan BRIC ülkeleri (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin) ile en üst basamağında bulunan G-7 ülkeleri (ABD, Almanya, Britanya, Fransa, İtalya, Japonya, Kanada) arasındaki ekonomik güç farkı (en azından şimdilik) kapanma eğilimine girdi. BRIC terimini ilk kez 2001'de ortaya atan ve popülerleştiren Goldman Sachs firmasının verilerine göre, (satın alma gücü paritesi temel alındığında) son on yıl içinde BRIC ülkelerinin dünya ekonomisindeki payı altıda birden dörtte bir yükseldi. Aynı dönemde dünya genelindeki toplam gayrisafî yurtiçi hasıla (GSYİH) artışının aşağı yukarı üçte biri BRIC tarafından gerçekleştirildi (satın alma gücü paritesi bazında yüzde 36.3, ABD doları bazında yüzde 27.8). Goldman Sachs'a göre, BRIC ülkelerinin toplam GSYİH'si ABD'yi 2018'de geçecek. Aynı tahmine göre, 2020 yılı itibarıyla ekonomik büyüklük (yani toplam GSYİH) bakımından Brezilya İtalya'yı, Hindistan ve Rusya'nın her biri ise İspanya, Kanada ve İtalya'yı geçecek.³⁹ BRIC ülkeleri arasındaki en çarpıcı ekonomik büyüme Çin tarafından gerçekleştirildi. Çin önce 2007'de Almanya'yı geride bırakarak dünyanın en büyük

³⁹ *Goldman Sachs-BRICs Monthly*, no: 10/03, 20 Mayıs 2010, s. 1-2.

üçüncü ekonomisi oldu⁴⁰ ve nihayet 2010'da Japonya'yı geçerek dünyanın en büyük ikinci ekonomisi haline geldi.⁴¹

Yukarıda toplam milli geliri veri olarak BRIC ile G-7 arasındaki (bir zamanlar devasa büyüklükte olan) farkın kapanmakta olduğunu belirttik. Bunun dünya siyaseti ve ÇHC-ABD ilişkileri bakımından sonuçlarını incelemeye geçmeden önce bir noktanın altını çizmek gerekiyor. Toplam milli gelir yerine kişi başına düşen milli gelir veri alındığında BRIC'in G-7'ye göre hâlâ çok fakir olduğunu açıkça görüyoruz. IMF'nin hazırladığı nominal GSYİH verilerine göre, dünyanın sekizinci büyük ekonomisi Brezilya kişi başına milli gelir bakımından 55. sırada, onuncu büyük ekonomi Rusya 54. sırada bulunuyor. Dünyanın en kalabalık iki ülkesi olan Çin ve Hindistan'a bakıldığında toplam milli gelir ile kişi başına milli gelir arasındaki uçurum şaşırtıcı boyutlara ulaşıyor. Dünyanın on birinci büyük ekonomisi Hindistan kişi başına düşen milli gelir bakımından 137. sırada, dünyanın ikinci büyük ekonomisine sahip Çin ise 90. sırada bulunuyor!⁴² BRIC'in geleceğine çok iyimser bakan Goldman Sachs, 2050 yılında BRIC'in kişi başına gelir bakımından ABD, Batı Avrupa ve Japonya'nın hâlâ çok gerisinde olacağını tahmin ediyor.⁴³ Dolayısıyla, BRIC'in ekonomik bakımdan güçlenmesi onun Batı ve Japonya kadar zengin olduğu anlamına gelmiyor.

Tam da bu nokta kapitalizm tarihinin önceki hiçbir döneminde benzeri görülmeyen bir olguyla karşı karşıya olduğumuzu gösteriyor. Önceki dönemlerde yükselen devletler hem ekonomik büyüklük hem de kişi başına düşen milli gelir bakımından rakiplerini yakalamışlardı. Örneğin ABD, Almanya ve Japonya 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında büyük bir sıçrama yaparak Britanya ve Fransa'yı her iki göstergede de geçebilmişlerdi. Bugün buna benzer bir durum görmüyoruz. Bu olgu, dünya ekonomisinin coğrafi dönüşümü ve BRIC'in yükselişini açıklamak için başvurduğumuz

40 "China Overtakes Germany in terms of GDP," *China Daily*, 15 Ocak 2009 http://www.chinadaily.com.cn/cndy/2009-01/15/content_7400375.htm (ÇHC 2007 yılına ait revize büyüme rakamlarını iki yıl gecikmeli olarak açıkladığı için bu haber 2009'da dünyaya duyuruldu).

41 Japonya'nın son kırk yılın büyük bölümünde ikincilik koltuğunda oturduğu ve Çin'in ekonomik büyüklüğünün henüz beş yıl öncesine kadar Japonya'nın yarısına eşit olduğu göz önünde bulundurulduğunda bunun ne denli tarihi bir gelişme olduğu daha iyi anlaşılır ("China Passes Japan as the Second-Largest Economy," *New York Times*, 15 Ağustos 2010, <http://www.nytimes.com/2010/08/16/business/global/16yuan.html>).

42 [http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_\(nominal\)_per_capita](http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_(nominal)_per_capita)

43 "Dreaming with BRICs: The Path to 2050," *Goldman Sachs-CEO Confidential*, no: 12, Ekim 2003, s. 2.

eşitsiz ve bileşik gelişim yasasının geliştirilmesi gerektiğini gösteriyor. Yukarıda alıntıladığımız pasajda Trotskiy, bu yasayı açıklarken “tarihsel bakımdan geri kalmış olma imtiyazı”ndan yararlanan ülkelerin daha ileri ülkeleri yakalayabileceğini tespit ediyordu. BRIC ülkelerinin, özellikle de Çin'in deneyimi ise bazı az gelişmiş ülkelerin paradoksal biçimde kişi başına düşen milli gelir bakımından geride kalmaya devam ederken toplam milli gelirler bakımından ilerleyip en gelişmiş ülkeleri geçebilmesinin mümkün olduğunu gösteriyor.

BRIC ülkelerinin kişi başına milli gelir bakımından Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'ya göre epey geride olmaya devam etmeleri bu ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile ilgili abartılı yorumlardan kaçınmak gerektiğini gösteriyor. Bununla birlikte, toplam milli gelire ilişkin veriler dünya ekonomik pastasının ülkeler arasında nasıl paylaşıldığını gösterdiği için varılması gereken sonuç değişmiyor: 19. yüzyılın sonundan itibaren şekillenen ve 20. yüzyılda belirginleşen Batı ve Japonya'nın ekonomik üstünlüğü 21. yüzyılda BRIC'in yükselişiyle birlikte ortadan kalkıyor. BRIC'in yükseldiği fakat (Batı-Japonya ekseninin 20. yüzyılda sahip olduğu düzeyde) hâkim bir ekonomik güç olamadığı koşullarda dünya ekonomisi eskisine göre daha parçalı bir yapıya doğru evriliyor. Bu parçalanma olgusu krizlerin ekonomik rekabeti artırdığı gerçeğiyle birlikte düşünüldüğünde 21. yüzyılın ilk büyük depresyonunun eski hâkim güçler (Batı ve Japonya) ile yükselmekte olan güçleri (BRIC) içine alan ciddi bir rekabet yaratacağını kestirmek zor değil.⁴⁴ Ekonomik rekabetin siyasi sonuçlarını bu yazıda ayrıntılı olarak incelemek mümkün değil. Bunun yerine, 20. yüzyılda kapitalist dünya sisteminin hegemon gücü ve halen dünyanın en büyük ekonomisine sahip olan ABD ile dünyanın ikinci büyük ekonomisi ÇHC arasında yaşanan ve 21. yüzyıldaki kriz, savaş ve devrim dinamiklerini belirleyecek olan ekonomik ve siyasi rekabete odaklanacağız.

44 Burada BRIC ile Batı-Japonya'yı siyasi birer blok olarak karşı karşıya getirecek bir rekabetten ziyade iki ülkeler grubunu içine alacak bir rekabetten söz etmek şu an için daha gerçekçi gözüküyor. Yalnızca Çin ve Hindistan arasındaki ciddi ekonomik rekabet dahi BRIC'in siyasi bir blok gibi davranmasını engellemeye yetebilir. Aynı biçimde, ABD ile AB ve Japonya arasında ve AB'nin kendi içindeki farklı devletler arasında yaşanan ekonomik rekabet de azımsanmamalı. Dolayısıyla, 21. yüzyılda gündeme gelebilecek muhtemel bir paylaşım savaşında hangi ülkenin ne tarafta yer alacağını şimdiden kestirmek oldukça güçtür.

ABD ve ÇHC'nin ekonomik rekabeti

Bu bölümde ABD sermayesi ile Çin sermayesi arasındaki ilişkilerin tarihsel dönüşümünü ve muhtemel geleceğini belirleyen üç temel soruyu kısaca yanıtlayacağız. Öncelikle yanıtlanması gereken soru Çin sanayisinin baştan aşağıya Batı ve Japonya'da dizayn edilen ürünlerin ucuz işçilikle montajının yapıldığı bir sektör olmaktan çıkıp araştırma-geliştirme (AR-GE) sayesinde ürün dizaynı yapabilen, böylelikle Batılı ve Japon şirketlere rakip olan bir sektör haline gelip gelmediğidir. Çin sermayesinin Afrika, Latin Amerika ve Ortadoğu gibi hammadde ve pazar rekabetinin yoğunlaştığı bölgelerde ABD, AB ve Japonya'ya rakip olup olmadığı ikinci temel sorudur. ÇHC'nin (ve genel olarak BRIC'in) ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki hegemonyasının temel dayanaklarından birisi olan doların uluslararası rezerv para birimi statüsünü ortadan kaldırmaya yönelip yönelmediği yanıtlanmayı bekleyen üçüncü sorudur.

Ekonomik gelişmeyi sanayileşmeyle eş tutmak kalkınma yazınında sıkça yapılan bir yanıştır. Bu yaklaşıma göre, ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının temel nedeni bazı ülkelerin diğerlerinden daha fazla sanayileşmiş olmasıdır. Sanayi sektöründe istihdam edilen iş gücünün toplam iş gücüne oranı sanayileşme düzeyinin temel göstergesi olarak alındığında, yirminci yüzyılın ikinci yarısında az gelişmiş ülkelerin sanayileşme düzeyi bakımından gelişmiş ülkeleri yakaladığı görülür. Ancak, sanayileşme oranlarındaki bu eşitleme bu ülkelerin kişi başına düşen milli gelir bakımından eşitlenmesine yol açmamış, tersine dünya ölçeğindeki gelir dağılımı bu dönemde az gelişmiş ülkeler aleyhine daha da bozulmuştur. Kısacası, sanayileşme ile ekonomik gelişme aynı şey değildir, önemli olan hangi ürünün nasıl ve nerede üretildiğidir. Ülkeler arasındaki ekonomik gelişmişlik farkı basitçe sanayileşmeden değil, uluslararası iş bölümünün kendisinden, yani farklı ülkelerin üretim sürecinin farklı bölümlerinde uzmanlaşmasından kaynaklanır. Daha somut olarak ifade etmek gerekirse, gelişmiş ülkelerin şirketleri ellerindeki büyük mali kaynaklar sayesinde kurdukları devasa AR-GE departmanlarında sürekli yeni ürünler dizayn edip geniş pazarlama ağlarını kullanarak bu ürünleri dünyanın her yanında kolaylıkla satışa sunarken, az gelişmiş ülkeler yalnızca bu metalleri ucuz iş gücüne dayanarak üretmeye mahkûm edilmiştir. Piyasaya yeni bir ürün (veya var olan bir ürünün yeni bir versiyonunu) süren bir şirket, öteki şirketlerin aynı ürünü (taklit ve geliştirme yoluyla) üretmeye başladığı ana

değin rakipsiz olduklarından devasa kârlar elde eder. Pek çok şirketin aynı ürünü üretmeye başlamasıyla rekabet artar ve kârlar düşer. Bu durum emperyalist ülkelerdeki büyük şirketlerin yeni ürünler dizayn edebilmek için birbirleriyle sürekli rekabet halinde olması sonucunu doğurur. Bu ülkelerde AR-GE'ye sürekli büyük kaynaklar aktarılmasının nedeni bu rekabet ortamında geriye düşmeme arzusudur. Bu iş bölümü içinde az gelişmiş ülkelere düşen rol emperyalist ülkelerin şirketlerinin dizayn ettiği yeni ürünleri ucuza üretmektir. Bu işi genellikle yerli taşeron firmalar yapar. AR-GE alanında birbirleriyle rekabet eden emperyalist sermayeden farklı olarak, az gelişmiş ülkelerin taşeron şirketleri genellikle emek maliyetlerini daha fazla azaltabilmek için birbirleriyle rekabet ederler. Taşeronlarda üretilen metaller dizaynı yapan büyük şirketin denetimindeki pazarlama ağları tarafından dünya çapında pazarlanır. Bunun sonucunda emperyalist ülkelerin büyük şirketleri kâr pastasından en büyük dilimi alırken az gelişmiş ülkelerin kapitalistlerine yalnızca kırıntılar kalır. Uluslararası iş bölümü az gelişmişlik sarmalını böylelikle yeniden üretir.⁴⁵

1979'da özel ekonomik bölgelerin kurulmaya başlamasından itibaren doğrudan yabancı sermaye yatırımları ÇHC'ye yönelmeye başladı. Haziran 1989'da Pekin'in Tienanmin Meydanı'ndaki bürokrasi karşıtı gösterilerin kanlı biçimde bastırılmasından sonra kısa bir süre duraklama yaşayan yabancı sermaye akışı Dang Şiaoping'in 1992'deki güney gezisinden sonra yeniden yükselişe geçti. ÇHC'nin Aralık 2001'de Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olması bu artış eğilimini daha da güçlendirdi. Nihayet 2003'te ÇHC dünyanın en fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapılan ülkesi haline geldi.⁴⁶ ÇHC'ye yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımları uzunca bir süre yukarıda özetlenen uluslararası iş bölümü çerçevesinde gerçekleşmiştir. Başta ABD şirketleri olmak üzere emperyalist ülkelerin şirketleri kendi ülkelerindeki AR-GE departmanlarında dizayn ettikleri ürünleri Çin'deki düşük işçi ücretleri sayesinde ucuza mal ederek uzun müddet büyük kârlar elde ettiler.⁴⁷ Bu iş bölümü bugün de devam ediyor. Örneğin Apple şirketi 600 ABD dolarına sattığı tek bir iPhone'dan 360 dolar kâr elde ederken telefonun montajının yapıldığı Çinli taşeronlara

45 Giovanni Arrighi, Benjamin D. Brewer, Beverly J. Silver, "Industrial Convergence, Globalization, and the Persistence of the North-South Divide," *Studies in Comparative International Development*, cilt: 38, no. 1, Bahar 2003, s. 3-31.

46 <http://www.chinability.com/FDI.htm>

47 Çin işçi sınıfının işçi ücretlerinin düşük olduğu öteki az gelişmiş ülkelerin işçi sınıfına nazaran daha kalifiye olması da buna yardımcı olmuştur (Arrighi, s. 351).

yalnızca 6 dolar 54 sent ödüyor!⁴⁸ ABD’de 20 dolara satılan bir oyuncaktan son üretiminin yapıldığı Çin’e yalnızca 35 sent kalıyor.⁴⁹ Kısacası, ABD şirketleri ÇHC sayesinde kârlarına kâr katıyor.

Bununla birlikte, ÇHC eşitsiz ve bileşik gelişimi süreci içerisinde uluslararası iş bölümündeki rolünü değiştirmeye yönelik adımlar atıyor. Son on yılı aşkın sürede ABD, AB ve Japonya AR-GE harcamalarını yılda ortalama yüzde 4-5 civarında artırırken, ÇHC yüzde 17 artırmıştır.⁵⁰ Ayrıca, 2008’de başlayan depresyonun ertesinde ABD AR-GE’ye ayırdığı fonları kısarken ÇHC artırmaya devam etmiştir⁵¹ ve ekonomik büyüklük bakımından geçtiği Japonya’yı toplam AR-GE harcamaları bakımından da geçmek üzeredir.⁵² Bu harcama eğilimi bir dizi Çin şirketinin dünya rekabetinde öne çıkmasıyla ilk sonuçlarını vermeye başlamıştır. 1988’de kurulan, merkezi Şencen’de bulunan Huawei şirketi yıllık cirosunun yüzde onunu AR-GE’ye ayırmaktadır. Mobil ekipman endüstrisinde Nokia Siemens’i geride bırakmış, Sony Ericsson’un ardından ikincilik koltuğuna oturmuştur. 2009 yılında Alcatel-Lucent’i geçerek dünyanın en büyük küresel optik ağ ekipmanı üreticisi haline gelmiştir.⁵³ 2010 yılı itibariyle dünyanın en büyük 397. şirketi konumundadır.⁵⁴ ÇHC şirketleri güneş ve rüzgâr enerjisi, elektrikle çalışan ulaşım araçları, nanoteknoloji, ilaç sanayisi vb. alanlarda (devletten aldıkları cömert teşviklerden yararlanarak) AR-GE’ye ağırlık verip dünya ölçeğinde rekabete giriyorlar.⁵⁵ İç pazarı yabancı otomobil firmalarının kontrolündeki ÇHC’nin rekabette en geride kaldığı sektörlerden biri olan otomotiv sektöründe bile yerli firmalar

48 David Barboza, “Supply Chain for iPhone Highlights Costs in China,” *New York Times*, 6 Temmuz 2010, <http://www.nytimes.com/2010/07/06/technology/06iphone.html?sq=apple%20profit%20china&st=cse&adxnnl=1&scp=2&adxnnlx=1304273134-HvskwyE2Ngs0db1MQvo+rA> Çinli taseronlara kalan bu cılız miktarın bir bölümü işçi ücretlerine giderken, geri kalanı kâr olarak taseron firmaların cebine giriyor. Gazete haberinde Çin’de yükselen işçi ücretlerinin iPhone’un üretim maliyetlerini artırdığı belirtiliyor. Görünen o ki, Çinli emekçilere kalan çok cılız miktarın birazcık artması bile Apple ve Çinli taseronlarını rahatsız etmeye yetiyor.

49 Susan L. Shirk, *China-Fragile Superpower*, Oxford, New York: Oxford University Press, 2007, s. 26.

50 Arrighi, s. 367.

51 Milton Kotler, “Sino-US Technology Marathon and Implications for the U.S.,” *International Journal of China Marketing*, cilt: 1, no: 1, 2010, s. 32.

52 Gautam Naik, “China Surpasses Japan in R&D as Power Shifts,” *The Wall Street Journal*, 13 Aralık 2010, <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703734204576019713917682354.html>

53 Kotler, s. 34-35.

54 <http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2010/snapshots/11397.html>

55 Kotler, s. 35-43.

katma değeri yüksek ürünleri üretebilmek için yoğun bir çaba harcıyor.⁵⁶ Nihayet dünyanın en büyük 500 şirketi listesinde çoğu devlete ait olan 43 tane ÇHC şirketi bulunuyor.⁵⁷

Özetle ifade edersek, ÇHC 1980'lerden günümüzde değin başta ABD olmak üzere emperyalist ülkelerin büyük şirketlerinin ucuz emek gücünü kullandığı bir tür ihracat platformu işlevini yerine getirmiştir. Bu nedenle meta üretimi zincirinde elde edilen kârların çoğu devasa AR-GE faaliyetleri sayesinde sürekli yeni ürünler geliştiren ve pazarlama ağlarını kontrol eden emperyalist ülkelerin şirketlerine kalırken, nihai üretimi yapan Çinli şirketler kârların oldukça küçük bir bölümüyle yetinmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte, ÇHC şirketleri bu eşitsiz ilişkiyi değiştirmek için yoğun bir faaliyetin içindedir. Devletin ve sermayenin AR-GE'ye aktardığı devasa fonlar, (dünyanın en büyük 500 şirketi listesinde yer alan ÇHC şirketlerinin sayısının da gösterdiği gibi) ÇHC sermayesinin dünya ölçeğindeki rekabet kapasitesini giderek artırmaktadır. ÇHC sermayesi Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya sermayelerinin hâlâ çok gerisinde olsa bile dünya rekabetinde güçlenen bir aktör olmaya başlamıştır.

ÇHC'nin ekonomik yükselişi, hammadde kaynaklarına ve pazarlara erişim ile sermaye ihracı alanlarındaki dünya çapındaki rekabeti kızıştırıyor. 1959'da ülkenin kuzeydoğusundaki Daçing'de bulunan ve 1962'den itibaren kullanılmaya başlanan petrol rezervleri Mao dönemi boyunca tüm ülkenin petrol talebini karşılamıştı. 1980'lerden itibaren hızlanan sanayileşmeyle birlikte bu rezervler ülkenin ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalmıştır. 1993'te net petrol ithalâtçısı haline gelen ÇHC, 2003'te ABD'nin ardından dünyanın ikinci petrol ithalâtçısı olmuştur.⁵⁸ Demir cevheri tüketimini 1990 ile 2001 arasında neredeyse ikiye katlayan ÇHC dünyanın en büyük demir cevheri tüketicisi (ve çelik üreticisi) haline gelmiştir.⁵⁹ Günümüzde dünyanın en büyük bakır tüketicisidir.⁶⁰ Sanayi hammaddeleri haricindeki ürünleri de büyük miktarda ithal etmektedir. Örneğin günümüzde dünyanın en fazla tarım ürünü ithal eden ülkelerinden birisidir.⁶¹ ÇHC gü-

56 Rachel Tang, "The Rise of China's Auto Industry and Its Impact on the U.S. Motor Vehicle Industry," *Congressional Research Service*, 16 Kasım 2009, s. 1.

57 http://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune500/2010/full_list/

58 Jin Liangxiang, "Energy First-China and the Middle East," *The Middle East Quarterly*, cilt: 12, no: 1, Bahar 2005, <http://www.meforum.org/694/energy-first>

59 http://minerals.usgs.gov/minerals/pubs/commodity/iron_ore/340303.pdf

60 "China's Copper Consumption to Grow 14% this Year," *China Daily*, 13 Nisan 2010, http://www.chinadaily.com.cn/bizchina/2010-04/13/content_9722805.htm

61 Goldman Sachs Global Economics Group, *BRICs and Beyond*, 2007, s. 267.

nümüzde ABD'den sonra dünyanın en büyük ikinci ithalâtçı ülkesidir ve yakında birincilik koltuğuna oturması muhtemeldir.⁶²

ÇHC 2009'da Almanya'yı geçerek dünyanın en büyük ihracatçı ülkesi olmuştur.⁶³ Günümüzde hammadde ve pazar rekabetinin kıyasıya yaşandığı Afrika, Latin Amerika ve Ortadoğu'da ABD ve AB'nin en büyük rakibidir. ÇHC, Latin Amerika piyasasında (ABD'nin ardından) ikinci,⁶⁴ Afrika piyasasında (ABD ve bir bütün olarak AB'nin ardından) üçüncü aktördür.⁶⁵ 2009'da ABD'yi geride bırakarak Ortadoğu'daki en büyük yabancı ticaret aktörü haline gelmiştir.⁶⁶

Doğrudan sermaye ihracatı alanında dünyanın ilk beş ülkesi sırasıyla ABD, Fransa, Britanya, Almanya ve Hollanda'dır. ABD'nin toplam dış yatırım stoğu en yakın takipçisi Fransa'nın neredeyse iki katına eşittir. ABD'nin beşte birine yakın stoğa sahip Japonya ise sıralamada sekizinci sıradadır. ÇHC'nin toplam dış yatırım stoğu ABD'nin onda birinden az, Japonya'nın ise aşağı yukarı üçte birine eşittir. Dolayısıyla, sermaye ihracı bakımından ÇHC emperyalist ülkelerin hâlâ çok gerisindedir. Ancak, kapitalist restorasyonun ilk yıllarında sermaye ihracı yok denecek kadar az olan ÇHC'nin son yirmi yılda çok hızlı bir atılım yaparak (belli başlı emperyalist ülkelerin hemen ardından) dünya sıralamasında 15. sıraya yükselmesi oldukça önemlidir.⁶⁷

Tüm bu veriler, Çin'in dünya ölçeğindeki eşitsiz ve bileşik gelişimin mükemmel bir örneği olduğunu bir kez daha gösteriyor: kişi başına düşen milli gelir veri alındığında, dünya sisteminde emperyalist ülkelerin tamamının yer aldığı merkez katmanının epey aşağısında, çevre ile yarı-çevre arasında bir yerde bulunan Çin Halk Cumhuriyeti, son yirmi yılda çok hızlı bir ekonomik atılım yaparak dünya çapında (başta ABD olmak üzere) tüm emperyalist ülkelerle ciddi bir rekabete girebilmiştir.

ABD'nin başını çektiği emperyalist ülkeler ile ÇHC'nin başını çek-

62 "China to be Soon First Importer," *The Global Journal*, 1 Nisan 2011, <http://www.theglobaljournal.net/article/view/71/>

63 Steven Mufson, "China Surpasses Germany as World's Top Exporter," *The Washington Post*, 11 Ocak 2010, http://www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2010/01/10/AR2010011002647.html?wprss=rss_nation

64 Simon Romero, Alexei Barrionuevo, "Deals Help China Expand Sway in Latin America," *The New York Times*, 15 Nisan 2009, <http://www.nytimes.com/2009/04/16/world/16chinaloan.html>

65 Jian-Ye Wang, Abdoulaye Bio-Tchane, "Africa's Burgeoning Ties with China," *Finance&Development*, Mart 2008, s. 44.

66 Yoshiki Mine, "The Middle East Situation and China," 13 Nisan 2011, http://www.canon-igs.org/en/column/security/20110413_816.html

67 <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2199rank.html>

tiği BRIC ülkeleri arasındaki ekonomik güç dengesinin ikincisi lehine değişmeye başlamasının en önemli sonuçlarından birisi Amerikan dolarının dünyanın rezerv para birimi statüsünün aşınmasıdır. Bilindiği gibi, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya kapitalist sisteminde kurduğu hegemonyanın temel dayanaklarından bir tanesi muazzam askeri gücü ise, diğeri Amerikan dolarının uluslararası para birimi statüsüydü. 1944'te toplanan Bretton Woods Konferansı'nda doların dünya ticaretinde kullanılacak temel para birimi olmasına karar verilmişti. ABD hazinesi rezervlerinde bulunan altın miktarı ölçüsünde dolar basma yetkisine sahipti. Bu dönemde ABD, (dünya savaşının sonunda enkaz haline gelen) Avrupa ve Japonya karşısındaki tartışmasız ekonomik üstünlüğüne güvenerek dolar basımını rezervlerindeki altın miktarına bağlayabilmişti.

Dünya ekonomisinin otuz yıllık genişleme sürecinin 1970'lerin başında sona ermesine paralel olarak bu durum değişmeye başladı. Toparlanan Avrupa ve Japon ekonomilerinin rekabeti, kâr oranlarının düşmesi ve devasa askeri harcamalar nedeniyle ciddi cari açıklar vermeye başlayan ABD ekonomisi zayıflamaya başladı. ABD hazinesinin basacağı dolar miktarını altın gibi değerli bir metaya bağlama kapasitesi böylelikle ortadan kalktı. ABD başkanı Richard Nixon 15 Aralık 1971'de Bretton Woods'da belirlenen altın-dolar standardının sona erdiğini duyurdu. Yani bundan böyle ABD hazinesi rezervlerindeki altın miktarını dikkate almaksızın istediği kadar dolar basabilecekti. Bu savaş sonrası dönemde ABD hegemonyasının yaşadığı ilk ciddi sarsıntıydı. Yine de, ABD dolarının uluslararası rezerv para birimi statüsü sona ermedi. Bu durum paradoksal biçimde ABD ekonomisinin krizi fırsata dönüştürmesini sağladı. Örneğin ABD'nin kendi dış borcu da dolar cinsinden olduğu için daha fazla para basarak doların değerini düşürüp dış borcunu kolaylıkla azaltabiliyordu. Bir başka deyişle, ABD bedava borçlanabilen, ürettiğinden fazlasını tüketebilen bir ülke haline geldi. Doların uluslararası rezerv para statüsü sayesinde ABD'de faiz oranlarının çok düşük olması Amerikan şirketlerinin ucuz kredi olanaklarından yararlanmasını sağlayarak ABD'nin ekonomik üstünlüğünü korumasına yardım etti.

Doların uluslararası para birimi olması ABD ile ÇHC arasındaki ekonomik ilişkiyi uzunca bir süre belirledi. ÇHC ekonomik büyüme sürecinde elinde biriktirdiği dolar rezervlerini artan oranda ABD hazine bonolarına yatırıyor, böylelikle doların değerini kendi ulusal para birimi olan yüenin karşısında koruyarak Çin mallarının en büyük alıcısı olan ABD'ye yaptığı

ihracatı sürekli artırıyordu. Doların değerini koruması sayesinde çok düşük seyreden faiz oranları ABD şirketlerinin ve tüketicilerinin düşük faizle ve kolaylıkla kredi edinmesini sağlıyordu. Ayrıca, yünün dolar karşısındaki değerinin düşük oluşu Çin mallarını ucuzlatarak ABD işçi sınıfının hem tüketim kapasitesini destekliyor, hem de yeniden üretim masraflarını düşük tutarak Amerikan sermayesine yardımcı oluyordu. Çin Halk Cumhuriyeti'nin dünyanın en büyük ihracatçısı olması ile onun perakendecisi gibi çalışan Wal-Mart'ın ABD'nin en büyük şirketi haline gelmesi aynı madalyonun iki yüzüydü.

ABD ile ÇHC arasındaki bu ekonomik ilişkinin sürdürülebilir nitelikte olmadığı özellikle 2008'de başlayan büyük depresyonla birlikte belirginlik kazanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde dünyanın en büyük alacaklı devleti olan ABD bugün dünyanın en borçlu devleti haline gelmiştir.⁶⁸ Aralık 2010 itibariyle yabancı devletlerin merkez bankalarının satın aldıkları ABD hazine bonoları ABD'nin toplam kamu borcunun yüzde 32'sini oluşturuyor. Yabancıların elindeki hazine bonolarının yüzde 26'sı ÇHC'nin, yüzde 20'si ise Japonya'nın (merkez bankalarının) elinde bulunuyor.⁶⁹ Bir başka deyişle, Çin ABD'nin en büyük alacaklısı konumuna gelmiştir. ABD'nin büyük yatırım bankalarından birisi olan Lehman Brothers'ın Kasım 2008'de iflas etmesiyle başlayan büyük depresyon ABD'nin kolay borçlanma, düşük faiz ve yüksek tüketime bağlı büyüme sürecinin nihai sınırlarına ulaştığını göstermiştir. Krizden çıkış efsanesinin sürekli olarak pompalanmasına rağmen ABD ekonomisinin toparlandığına ilişkin ciddi hiçbir kanıt yoktur. 18 Nisan 2011'de dünyanın önde gelen kredi derecelendirme kuruluşu Standard&Poors'un yüksek kamu borcunu gerekçe göstererek ABD'nin kredi notunu düşürmesi bu durumu tescil etmiştir.⁷⁰

ABD ekonomisinin ciddi bir krizin içinde olması ve emperyalist ülkelerle BRIC arasındaki ekonomik ağırlık farkının kapanmakta oluşu Amerikan dolarının uluslararası rezerv para birimi statüsünün (başta ÇHC olmak üzere) BRIC tarafından sorgulanmasına yol açıyor. Bunun iki temel ge-

68 Arrighi, s. 201.

69 http://en.wikipedia.org/wiki/United_States_public_debt#cite_note-28

70 <http://www.standardandpoors.com/ratings/articles/en/us/?assetID=1245302886884>

rekçesi var.⁷¹ ABD ekonomisinin durumu kötüleştikçe döviz rezervlerini yalnızca dolarda tutmak BRIC'e riskli görünüyor. BRIC ülkeleri arasında döviz rezervlerini dolar dışındaki para birimlerine doğru çeşitlendirme eğilimi güçleniyor. İkincisi, ABD'nin ekonomik liderlik konumunun aşınıyor olması doların uluslararası rezerv para birimi olmasının koşullarının ortadan kalktığı kanısını güçlendiriyor. Tam da bu bağlamda ÇHC doların rezerv para birimi konumunu en çok sorgulayan devlet olarak öne çıkıyor. ÇHC Merkez Bankası başkanı Co Şiaoçuen'in 23 Mart 2009'da yayımladığı makalesinde doların rezerv para birimi statüsünün ortadan kaldırılması çağrısında bulundu. Co, aynı makalesinde IMF'nin 1969'da oluşturduğu, farklı para birimlerinin bir sepetinden oluşan "özel çekme hakları" adlı uluslararası rezerv aracının⁷² bir dizi başka para biriminin katılımıyla çeşitlendirilerek yeni uluslararası rezerv para birimi olarak benimsenmesini önerdi.⁷³

ÇHC bir yandan doların konumunu sorgularken diğer yandan ulusal para birimi yünün uluslararası konumunu güçlendirmeye çalışıyor. ÇHC'nin Devlet Kambiyo Kontrolü Yönetimi yetkililerinden Liu Guanşi Aralık 2010'da Çin para birimi yünün uluslararasılaştırılması gerektiğini söyledi.⁷⁴ Bu çağrı somut olarak ilerlemekte olan bir sürecin adını koyuyor. ÇHC son birkaç yıldır diğer ülkeler ile yaptığı ticarete dolar yerine yerel para birimlerinin kullanılmasını teşvik ediyor. Haziran 2009'da ÇHC ile Brezilya birbirleriyle yaptıkları ticarete ulusal para birimlerini kullanmaya doğru tedrici bir geçiş üzerinde prensipte anlaştı.⁷⁵ ÇHC 8

71 Doların yükseliş ve düşüşünü ÇHC'nin ekonomik yükselişiyle ilişkilendirerek inceleyen bir çalışma için bkz. Oğuz Dilek, Emre İşeri, "The US' Tribute Order, the Oil-Dollar Link and China," 20 Ocak 2011, <http://www.globalfaultlines.com/2011/01/the-us-tribute-order-the-oil-dollar-link-and-china-by-oguz-dilek-and-emre-iseri/>

72 http://tr.wikipedia.org/wiki/Özel_çekme_hakları

73 Zhou Xiaochuan, "Reform the International Monetary System," 23 Mart 2009, <http://www.bis.org/review/r090402c.pdf>. Öte yandan, Dünya Bankası yakınlarında yayımlanan bir raporunda ABD dolarının tek başına uluslararası rezerv para birimi olmayı sürdürmesinin zor olduğuna dikkat çekerek dolar, avro ve yünün uluslararası rezerv para birimi işlevini birlikte görmelerini önerdi (*Global Development Horizons 2011- Multipolarity: The New Global Economy*, Washington DC: World Bank, 2011, s. 145).

74 Banyan, "Redback Mountain," 8 Aralık 2010, http://www.economist.com/blogs/banyan/2010/12/internationalising_yuan

75 "Brazil-China Bilateral Trade in Real and Yuan Instead of Dollar," 30 Haziran 2009, <http://en.mercopress.com/2009/06/29/brazil-china-bilateral-trade-in-real-and-yuan-instead-of-us-dollar>

Ekim 2010'da Türkiye ile,⁷⁶ 23 Kasım 2010'da Rusya Federasyonu ile⁷⁷ karşılıklı ticarete ulusal para birimlerinin kullanılması konusunda anlaşmalar yaptı. 2010 yılının ilk çeyreğinde ÇHC dış ticaretinin yalnızca yüzde 0.5'inde yuen kullanırken, 2011'in ilk çeyreğinde bu oran yüzde 7'ye çıktı.⁷⁸ Nihayet 4 Mayıs 2011'de Çin, Güney Kore ve Japonya aralarındaki ticarete dolar yerine ulusal para birimlerini kullanma doğrultusunda çalışmalara başlama kararı aldılar.⁷⁹ ÇHC'nin doların uluslararası konumunu aşındıran bu adımları İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin en yakın müttefikleri arasında yer alan Güney Kore, Japonya ve Türkiye gibi ülkelerle birlikte atabilmiş olması ABD hegemonyasının giderek aşınmakta olduğunu açıkça gösteriyor.

Özetle ifade etmek gerekirse, ÇHC'nin 1980'lerden itibaren başka ülkelerde dizayn edilen ürünlerin ucuz emek kullanılarak montajının yapıldığı bir ihracat platformu işlevini yerine getirmesi başta ABD olmak üzere emperyalist ülkelerin şirketlerinin devasa kârlar elde etmesini sağlamıştır. ÇHC'nin sürekli artan döviz rezervlerini ABD hazine bonolarına yatırması da (diğer pek çok avantajın yanı sıra) ABD ekonomisinin düşük faizlerle borçlanarak büyümeye devam etmesini mümkün kılmıştır. 1980-2000 arasında ABD ile ÇHC arasında zaman zaman sorunlar yaşansa bile bu dönemde aralarındaki ekonomik ilişkiyi belirleyen rekabet değil işbirliğidir.

21. yüzyılın ilk on yıllık bölümünde yaşananlar bunun değişmekte olduğunu gösteriyor. Bir bölümü devlete ait olan çok sayıda ÇHC şirketi devletin sağladığı devasa kredi ve teşvik olanaklarından yararlanarak araştırma-geliştirme kapasitelerini artırmaya ve böylelikle kendi dizayn ettikleri metalleri üretmeye yönelmiştir. ÇHC doğrudan dış yatırım alanında dünya liderliğini sürdüren ABD'nin hâlâ çok gerisinde olmakla birlikte ona rakip olmak için ciddi bir çaba göstermektedir. Ürün dizaynı ve sermaye ihracı alanlarındaki bu görece mütevazı adımlardan farklı olarak, hammadde ve pazarlara erişme rekabetinin kızıştığı Afrika, Latin Amerika ve Ortadoğu'da ABD'nin en büyük rakibi haline gelmiştir. Nihayet,

76 "Türkiye ile Çin Arasında Tarihi Anlaşma," 8 Ekim 2010, <http://www.trt.net.tr/haber/HaberDetay.aspx?HaberKodu=b135ac85-b6eb-476c-95db-959c0638f2cc>

77 "Russia, China Lift Restrictions on Trade in Ruble and Yuan," 23 Kasım 2010, <http://en.rian.ru/business/20101123/161462980.html>

78 "Yuan's Role in China Trade Grows Quickly," <http://currencybits.com/article.asp?articleid=120564>

79 Takashi Mochizuki, "China, Japan, Korea to Study Local-Currency Trade Settlement," *The Wall Street Journal*, 4 Mayıs 2011, <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703922804576302172890761508.html>

ABD'nin en önemli alacaklısı olmanın verdiği özgüvenle ABD hegemonyasının en önemli dayanaklarından olan doların uluslararası rezerv para statüsünü aşındırmak için ciddi adımlar atmaya başlamıştır. Kısacası, 21. yüzyılın ilk on yılı ABD ile ÇHC arasında ciddi bir ekonomik rekabete sahne olmuştur.

ABD-ÇHC: Barıştan savaşa mı?

ABD'nin Ocak 1991'deki Birinci Körfez Savaşı'ndan itibaren uyguladığı sürekli savaş politikası, SSCB'nin yıkılmasının ardından Avrasya'da oluşan muazzam boşluğu doldurarak ABD'nin mutlak hâkimi olduğu bir "yeni dünya düzeni" kurmayı hedefliyordu.⁸⁰ ABD'nin önderliğindeki koalisyon güçlerinin muazzam hava kuvvetleri sayesinde 1991'de Irak'ı, Bosna (1995) ve Kosova (1999) savaşları sırasında ise Sırbistan'ı kolayca dize getirmesi ABD'nin bu stratejik hedefe ulaşmakta olduğunu gösteriyordu. 1990'lı yıllar, "yeni dünya düzeni" taraftarlarının büyük bir öz güven ve iyimserlikle, karşıtlarının ise büyük bir güvensizlik ve kötümserlikle geçirdiği bir dönem oldu. 21. yüzyıla girilirken ÇHC'nin bu yazı boyunca ele aldığımız yükselişi ile Rusya Federasyonu'nun (Vladimir Putin'in 2000'de devlet başkanı olmasının ertesinde belirginleşen) toparlanması bu iyimserliği ortadan kaldırmaya da azaltmaya başladı. 21. yüzyılın ilk yıllarında ABD'nin Avrasya stratejisi ana hatlarıyla aynı kalsa da, SSCB'nin yıkılmasının ardından ortaya çıkan boşluğu doldurmanın yerine ÇHC ve Rusya'nın yükselişinin engellenmesi giderek daha fazla vurgulanan bir stratejik hedef haline geldi. ÇHC ve Rusya'ya ilişkin analizlerde ise ÇHC Rusya'dan daha ciddi bir stratejik tehdit olarak değerlendirilmeye başlandı.

George W. Bush'un Ocak 2001'de başkan olmasıyla ABD yönetimine hakim olan, "yeni-muhafazakârlar" (neo-con) olarak bilinen ekip Çin ve Rusya'nın gücünü sınırlamayı ABD'nin öncelikli hedefi olarak görüyordu. Bu ekibin pek çok üyesi daha önce "Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi" adlı düşünce kuruluşunda biraraya gelmişti. Bu kuruluş, Eylül 2000'de yayımladığı *Amerika'nın Savunmasını Yeniden İnşa Etmek-Yeni Bir Yüzyıl İçin Strateji, Güçler ve Kaynaklar* başlıklı raporunda 21. yüzyılın önceki yüzyıl gibi bir "Amerikan yüzyılı" olabilmesinin temel koşulunun Çin

80 Konuya ilişkin ayrıntılı bir analiz için bkz. Sungur Savran, *Avrasya Savaşları-Körfez'den Afganistan'a Yeni Dünya Düzeninin Kuruluşu*, İstanbul: Belge Yayınları, 2001.

ve Rusya'nın gücünün sınırlanması olduğunu savunmuştu. Raporu göre, ABD'nin Avrasya ve Pasifik'teki askeri varlığını (bir dizi savaşa girerek) artırması hem Rusya'nın çevresinde güçlü biçimde konumlanmasını hem de Çin'in gelişimi için hayati önem taşıyan enerji transit hatlarını kontrol etmesini sağlayarak bu amaca hizmet edecekti.⁸¹

11 Eylül 2001'de New York, Washington ve Pennsylvania'da yaşanan olaylar⁸² bu projenin somut olarak uygulanması için gerekli koşulları hazırladı.⁸³ ABD'nin on yıl önce uygulamaya başladığı sürekli savaş politikası 11 Eylül'ün ertesinde "teröre karşı küresel savaş" adı altında genişletilerek sürdürüldü. 2001'de Afganistan, 2003'te Irak işgal edildi. ABD şirketlerinin Avrasya'daki çıkarlarını korumak ve genişletmek bu iki işgalin hedeflerinden birisiydi elbette. Ancak, işgallerin esas amacı Çin ve Rusya'nın ABD karşısındaki konumunu zayıflatarak 21. yüzyılı yeni bir Amerikan yüzyılı yapmaktı. ABD, Afganistan ve Irak'ta başarılı olduğu takdirde derhal Ortadoğu'daki en büyük düşmanı İran'a yönelecek, önündeki tüm engelleri temizleyerek Çin ve Rusya karşısındaki konumunu epey güçlendirecekti. Ancak, ABD'nin tam da zafer kazandığını ilan etmesinin ardından Irak'ta askeri direnişle karşılaşması, akabinde Afganistan'daki direnişin yayılması savaşı (herşeyden önce ekonomik bakımdan) çok maliyetli hale getirdi. Tam da bu ortamda ABD'nin Ortadoğu'daki en yakın müttefiki İsrail 2006 yazında Hizbullah'a karşı başlattığı savaşta başarısız oldu. Nihayet, eski Sovyet coğrafyasındaki en yakın müttefiki Gürcistan'ın Ağustos 2008'de Rusya karşısındaki kolay yenilgisini ABD'nin eli kolu bağlı izlemek zorunda kalması Avrasya'daki hedeflerine ulaşmaktan epey uzak olduğunu açıkça kanıtladı. ABD giriştiği yüksek maliyetli savaşlarda yıpranırken Çin'in ekonomik yükselişinin devam etmesi 21. yüzyılın ilk on yılı kapanırken "teröre karşı küresel savaş"ın (şimdilik) esas galibinin Çin Halk Cumhuriyeti olduğunu gösterdi.⁸⁴

ABD sürekli savaşında ciddi sorunlar yaşarken, ÇHC'nin ABD ile ekonomik alanda olduğu gibi askeri alanda da bir rekabete girip girmeye-

81 *Rebuilding America's Defenses-Strategy, Forces and Resources for a New Century*, Washington DC: Project for the New American Century, Eylül 2000.

82 ABD yönetiminin 11 Eylül 2001'de meydana gelen olaylara ilişkin resmi açıklaması için bkz. *The 9/11 Commission Report-Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States*, New York: W. W. Norton & Company, 2004. Farklı bir açıklama için bkz. David Ray Griffin, *The New Pearl Harbor Revisited: 9/11, the Cover-Up, and the Exposé*, New York: Olive Branch Press, 2008.

83 Arrighi, s. 177.

84 Arrighi, s. 261.

ceği sıkça tartışılan bir soru haline geldi. ÇHC'nin askeri bütçesini giderek artırarak ABD'nin ardından dünyanın en fazla askeri harcama yapan ikinci ülkesi haline gelmesine⁸⁵ bakarak bunun meşru bir soru olduğunu söyleyebiliriz. ÇHC tam da bu ortamda “barışçı yükseliş” kavramını öne çıkararak dünya sisteminin yeni hegemon gücü olmayı amaçlamadığını, ABD ile askeri bir rekabete girmeye niyeti olmadığını sürekli tekrarlamaya başladı. ÇHC'nin çok barışçı bir güç olduğunu iddia etmek mümkün olmasa da “barışçı yükseliş” yalnızca hamasî bir söylemden ibaret değil. ÇKP bürokrasisi bir süredir küresel stratejisini netleştirmeye çalışıyor. Kasım 2003 ve Şubat 2004'te bazı akademisyenler ile politbüro'nun yirmi dört üyesinin tamamının katıldığı iki çalışma toplantısında Çin'in 15. yüzyıldan bu yana büyük güçlerin yükseliş ve düşüşleri tarihinden alması gereken dersler tartışıldı. Almanya ve Japonya'nın iki dünya savaşında başarısız olan askeri yayılma çabaları ile SSCB'nin ABD ile kıyasıya bir askeri rekabete girdiği Soğuk Savaş'ın sonunda çöküşü olumsuz örnekler olarak tespit edilirken, ÇHC'nin günümüzde böyle bir strateji izlemesi halinde benzer bir sonuçla karşılaşacağı sonucuna ulaşıldı.⁸⁶ Alman ve Japon emperyalizmlerinin 20. yüzyılın ilk yarısında Britanya, Fransa ve ABD'ye meydan okuyabilmelerini mümkün kılan temel faktör iki blok arasındaki askeri güç farkının fazla olmamasıydı. Bugün durum oldukça farklı. ABD'nin yıllık askeri bütçesi yeryüzündeki toplam askeri harcamaların yüzde 40'ına eşittir ve ÇHC'nin askeri bütçesinin altı katından fazladır.⁸⁷ ABD, Vietnam'dan Afganistan'a bir dizi örneğin gösterdiği gibi işgal ettiği ülkeleri kontrol etmekte zorlanmaktadır. Ancak, konvansiyonel bir savaştaki yok etme gücü dünya üzerindeki herhangi bir devletle karşılaştırılmayacak kadar fazladır. Dahası, ABD son on yılda girdiği savaşlarda sürekli yıpranırken ÇHC elini kirletmeden yükselebilmiştir. ÇHC'nin bu koşullar altında ABD ile askeri rekabete girmekten kaçınması gayet doğaldır.

Yine de, ÇHC'nin çatışmadan kaçınıyor olması bir çatışmanın yaşanmayacağı anlamına gelmez. Yukarıda işaret edildiği gibi, Çin ve Rusya'nın askeri çatışmayı kışkırtmadığı koşullarda ABD bu iki ülkeyi kuşatabilmek için sürekli savaşmıştır. 2009'da göreve gelen Barack Obama yönetiminin Avrasya stratejisi Bush yönetiminden çok farklı değildir. ÇHC'nin yükselişinin (iç veya dış nedenlerden ötürü durmaksızın) devam etmesi halinde

85 http://en.wikipedia.org/wiki/Military_budget_of_the_People%27s_Republic_of_China

86 Shirk, s. 243.

87 http://en.wikipedia.org/wiki/Military_budget_of_the_United_States

ABD'nin daha sert adımlar atmayacağına dair hiçbir kanıt yoktur. ABD son dönemde ÇHC'yi Kuzey Kore'ye baskı yapması için sürekli olarak sıkıştırarak, ÇHC'nin Güney Çin Denizi'nde bir dizi Güneydoğu Asya devletiyle yaşadığı sorunlara doğrudan müdahale ederek ÇHC'nin Pasifik Okyanusu'nda güçlenmesine göz yummayacağı mesajını vermiştir. Japonya ve Hindistan'ın ÇHC ile yakınlaşmasını önlemeye çalışmaktadır. Uygur ve Tibet ulusal sorunlarında son dönemde çok aktif tavır almasa bile ÇHC'nin pozisyonunu desteklemediği, bu sorunları (özellikle de Tibet sorununu) zaman zaman ÇHC'ye karşı kullanmaktan kaçınmadığı açıktır.

Ancak, ABD ile ÇHC'yi günün birinde savaşa sokma potansiyelini en fazla barındıran sorun Tayvan sorunudur. Bilindiği gibi, Çin Devrimi'nin hemen ertesinde ülkeden kaçan Milliyetçi Parti (Guomindang) Japon işgalinin bitiminden sonra otorite boşluğu yaşayan Tayvan adasına yerleşip orada kapitalist bir hükümet kurmuştur. Kurulan bu hükümetin (Çin devletinin devrimden önceki adı olan) "Çin Cumhuriyeti" adını alması, Milliyetçi Parti'nin ÇKP'ye kaybettiği Çin'i bir gün geri kazanma hedefinin simgesiydi. Adanın çevresine vakit kaybetmeden yerleşen Amerikan altıncı filosunun ÇKP'nin Tayvan'ı Milliyetçi Parti'nin elinden almasını engellemesi Soğuk Savaş'ın önemli başlangıç hamlelerinden birisiydi. ÇHC, yaklaşık 60 yıldır bağımsız bir devlet gibi yaşayan Tayvan'ı bugün hâlâ bir eyaleti olarak görmektedir.

ABD'nin 1 Ocak 1979'da Çin Cumhuriyeti yerine Çin Halk Cumhuriyeti'ni diplomatik olarak tanınması ve ÇHC ile Tayvan arasındaki ilişkilerin bir ölçüde iyileşmesi Tayvan sorununu sona erdirmemiştir. ABD, ÇHC'yi tanımından yalnızca bir ay sonra Tayvan ile İlişkiler Yasası'nı⁸⁸ çıkararak adanın ÇHC'ye katılmasını engellemek için aktif çaba göstermeyi sürdürmüştür. ÇHC günümüzde Tayvan'ın bağımsız bir devlet haline gelmesini savaş nedeni sayacağını belirtirken, ABD bir yandan Tayvan'ın bağımsızlığını desteklemediğini söylemekte, diğer yandan Tayvan'ı ÇHC karşısında yalnız bırakmayacağını açıkça ifade etmektedir. ÇKP bürokrasisinin Tayvan'ı geri almak için durduk yerde savaşa girmek istemediği bellidir. Ancak, ÇKP kapitalizme doğru ilerledikçe hegemonik söylem olarak Mao döneminin "milli sosyalizm"inden ziyade yalnızca milliyetçiliği öne çıkardığı için Tayvan sorunu etrafında yaşanabilecek ani bir kriz anında harekete geçmemesi halinde toplumda kabaran milliyetçi öfkenin ÇKP'yi devirebilecek bir patlamaya dönüşmesi ihtimal dışı değil-

88 Shirk, s. 185.

dir. Bu nedenle, ÇKP bürokrasisi Tayvan sorununu rejimin bekası sorunu olarak görmektedir.⁸⁹Tayvan konusunda girişilecek herhangi bir provokasyon Çin'i savaşa sokabilir. ÇHC'nin askeri harcamalarının 1990'lar da ciddi biçimde artmasının esas nedeni Tayvan liderlerinin bu dönemde bağımsız devlet olmak için somut adımlar atmasıdır.⁹⁰ Nihayet, ÇHC ile ABD 1996'da Tayvan yüzünden savaşın eşiğine kadar gelmiştir.⁹¹ Kısacası, ABD-ÇHC ilişkilerinin savaş potansiyelini en fazla barındıran noktası Tayvan sorunudur.

Tüm bunlar, ÇHC'nin son yıllarda askeri harcamalarını neden artırdığını gösteriyor. ABD ile çatışmaktan özenle kaçınan ÇHC, Çing hanedanlığı ve Çin Cumhuriyeti'nin 19. ve 20. yüzyıllarda emperyalist devletler karşısında aldığı yıkıcı yenilgilerin bir benzerini yaşamamak için askeri gücünü artırmaya çalışmaktadır. ABD ise Avrasya stratejisinin öncelikli hedeflerinden birisi olan ÇHC'nin gücünü sınırlama arzusundan kolayca vazgeçmeyecektir. ÇHC'nin yükselmeye ve örneğin Amerikan dolarının gücünü (ve dolayısıyla ABD'nin dünyanın finans merkezi olma konumunu) sarsmaya devam etmesi halinde ABD'nin askeri üstünlüğüne dayanarak bu ülkeyi doğrudan hedeflemesi olasılık dışı değildir.

Sonuç

Batı-merkezci tarih anlayışının yanılsamalarının aksine, uzun dönemli bir perspektiften bakıldığında Batılı kapitalist devletlerin dünya sistemindeki hâkimiyetinin tarihinin oldukça kısa olduğu görülür. 19. yüzyıldan önce dünya ekonomisinin ağırlık merkezi Asya kıtası, dünyanın en büyük ekonomisi ise Çin'di. Batı ile Çin arasındaki ekonomik gelişmişlik farkı ancak 19. yüzyılda Afyon Savaşları'nda Britanya'nın Çin'i yenilgiye uğratmasından sonra açılmaya başladı. Bu yenilginin ardından bir dizi Batılı ülkenin yarı-sömürgesi haline gelen Çin imparatorluğunun içine düştüğü ekonomik ve toplumsal gerilemeyi 1911'deki burjuva demokratik devrimin ardından kurulan cumhuriyet rejimi de durduramadı. 1937-45 arasındaki Japon işgali sırasında Çin tamamen sömürgeleşme tehlikesiyle karşılaştı, ekonomik ve toplumsal bakımdan çöktü.

1949'da Çin Komünist Partisi'nin önderliğinde gerçekleşen devrim bu

⁸⁹ a.g.e., s. 181-211.

⁹⁰ a.g.e., s. 9.

⁹¹ a.g.e., s. 2.

çöküş sürecini tersine çevirdi. Devrimin ertesinde kurulan Çin Halk Cumhuriyeti kapitalist olmayan bir temelde ulusal birliği sağlamış, ülke ekonomik ve toplumsal bakımdan toparlanmaya başlamıştır. Mao Zedong'un önderliğindeki bürokratik işçi devleti, Stalinizmin depreştirdiği uluslararası yalıtılmışlığını aşamadığı için kaçınılmaz ekonomik ve toplumsal sınırlarla karşılaştı ve sosyalizme doğru ilerleyemedi. Bununla birlikte, tüm emekçilerin temel eğitim, sağlık ve öteki toplumsal ihtiyaçlarının karşılanması işçi devleti sayesinde mümkün oldu. Tüm emekçileri istihdam eden kolektif ekonomi kitlelerin üretim becerisini giderek artırdı. Tarım ve sanayi alanlarında sonraki dönemde yaşanan sıçramaların temeli bu dönemde atıldı.

ÇKP bürokrasisi Aralık 1978'de benimsediği kapitalist restorasyon politikasını 1990'ların sonuna değin tedricen uyguladı. Bu süreçte Çin işçi sınıfının devrim sayesinde elde ettiği iş güvencesi, nispeten iyi çalışma koşulları, parasız eğitim ve sağlık gibi temel kazanımları ortadan kaldırıldı. Kapitalist restorasyon işçi sınıfı için tarihsel bir yenilgi, yerli ve yabancı burjuvazi için ise kârlarına kâr kattıkları parlak bir dönem oldu. Yapılan bir dizi reformla devlet işletmeleri kapitalist şirket gibi yönetilmeye başlandı. 1980'lerden itibaren öne giderek açılan (eski bürokratlardan oluşan) yerli ve (başta Çin diaspora sermayesi olmak üzere) yabancı sermaye, özel ekonomik bölgeler ile kasaba ve köy işletmelerinde Çin'in nispeten kalifiye emek gücünü sömürmeye başladı. Devlet sendikası haricindeki sendikalara izin verilmemesi, grev yapmanın yasal olarak olmasa da fiilen yasak olması sınıfsal sömürüyü kolaylaştırdı. Kırsal nüfusun hızla topraktan koparak kente göçünün yaratacağı devasa siyasi risklerin farkında olan ÇKP bürokrasisinin toprağı tamamen özel mülkiyet haline getirmekten ve kentlere göçü bütünüyle serbest bırakmaktan kaçınması, göçmen işçilerin toprakla ve kırsal ekonomiyle bağını bir ölçüde koruyarak işçi ücretlerinin (son birkaç yıl öncesine kadar) kontrol edilebilir düzeyde tutulmasını sağladı. Kapitalistleşen Çin'in ekonomik yükselişi bu nispeten kalifiye ve ucuz işgücünün sömürüsü temelinde gerçekleşti.

Dang Şiaoping'in 1992 baharında ülkenin güneyindeki kapitalist işletmelere yaptığı gezinin ardından benimsenen özelleştirme politikası 1990'ların ikinci yarısında hızla uygulandı. Yaklaşık 50 milyon emekçinin işini kaybettiği bu sürecin sonunda özel işletmeler sanayi sektöründeki işçi sınıfının çoğunu istihdam eder hale geldi. ÇHC 2001'de Dünya Ticaret Örgütü'ne üye oldu. 2002'de kapitalistlerin ÇKP'ye üye olmasına izin ve-

rildi. 21. yüzyılın eşiğinde ÇHC tamamen kapitalist bir ülkeye dönüştü.

21. yüzyılın geride bıraktığımız ilk on yılında Çin'in 19. yüzyılda kaybettiği dünya ekonomisindeki merkezi konumunu geri kazanmaya başladığı açıkça anlaşıldı. Çin'in devletin muazzam desteğiyle gelişen yerli sermayesi emperyalist ülkelerin sermayesine göre geri kalmışlığını tamamen aşamasa da, araştırma-geliştirme yoluyla yeni ürün dizaynı, doğrudan yabancı yatırım, hammadde kaynaklarına ve dünya pazarına ulaşma gibi temel alanlarda dünya rekabetindeki konumunu güçlendirmeye başladı. ÇHC'nin Afrika, Latin Amerika ve Ortadoğu gibi rekabetin kızıştığı bölgelerde giderek artan gücü başta ABD olmak üzere emperyalist devletleri rahatsız etmeye başladı.

ABD'nin 1990'lı yıllarda eski Sovyet coğrafyasını kontrol etme hedefiyle benimsediği Avrasya stratejisi ve sürekli savaş politikası 21. yüzyılın ilk on yılında doğrudan doğruya ÇHC'yi geriletmeyi amaçlar hale geldi. ABD ile askeri çatışmaya girmekten özenle kaçınan ÇHC, Afganistan ve Irak'taki işgallerinde umduğunu bulamayan ve giderek yıpranan ABD'nin zayıflamasından tek kurşun atmadan yararlanmayı çıkarlarına daha uygun gördü.

2008'de başlayan 21. yüzyılın ilk büyük depresyonu ABD ekonomisinin başta cari açık ve yüksek dış borç olmak üzere bir dizi yapısal sorununu daha görünür hale getirdi. Devasa döviz rezervlerini uzun süredir Amerikan hazine bonolarına yatıran ve ABD'nin en büyük alacaklısı konumunda olan ÇHC 2008'den sonra Amerikan dolarına olan güvenini hızla yitirmeye ve (ABD hegemonyasının en önemli dayanaklarından birisi olan) doların uluslararası rezerv para birimi statüsünü aşındıran bir dizi adım atmaya başladı. Bu adımların keskinleştirdiği çelişkilerin ABD ile ÇHC'yi gelecekte savaşa sürükleyip sürüklemeyeceğini şimdiden kestirebilmek mümkün olmasa bile böyle bir savaşın İkinci Dünya Savaşı'nın çok ötesinde bir barbarlık anlamına geleceği açıktır. Sürekli savaşın gelecekte dünya savaşına dönüşmesini engellemenin tek yolu sürekli devrimdir.